

Χάρος αειχώρας

ΚΕΙΜΕΝΑ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ, ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΤΟΜΟΣ 4
VOLUME 4

ΤΕΥΧΟΣ 1
ISSUE 1

ΜΑΪΟΣ 2005
MAY 2005

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ - Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
*Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας
και Περιφερειακής Ανάπτυξης*

ΚΟΚΚΩΣΗΣ ΧΑΡΗΣ
ΜΠΕΡΙΑΤΟΣ ΗΛΙΑΣ
ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ ΔΗΜΗΤΡΗΣ
ΠΕΤΡΑΚΟΣ ΓΙΩΡΓΟΣ
ΓΟΥΣΙΟΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ
ΔΕΦΝΕΡ ΑΛΕΞΗΣ
ΨΥΧΑΡΗΣ ΓΙΑΝΝΗΣ

ΣΥΜΒΟΥΛΟΙ ΣΥΝΤΑΞΗΣ

Αραβαντινός Αθανάσιος	- ΕΜΠ
Ανδρικόπουλος Ανδρέας	- Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Βασενχόβεν Λουδοβίκος	- ΕΜΠ
Γιαννακούρου Τζίνα	- Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Γιαννιάς Δημήτρης	- Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Δελλαδέτσιμας Παύλος	- Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
Δεμαθάς Ζαχαρίας	- Πάντειο Πανεπιστήμιο
Ιωαννίδης Γιάννης	- Tufts University, USA
Καλογήρου Νίκος	- ΑΠΘ
Καρύδης Δημήτρης	- ΕΜΠ
Κοσμόπουλος Πάνος	- ΔΠΘ
Κουκλέλη Ελένη	- University of California, USA
Λαμπριανίδης Λόης	- Πανεπιστήμιο Μακεδονίας
Λουκάκης Παύλος	- Πάντειο Πανεπιστήμιο
Λουρή Ελένη	- Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Μαντουβάλου Μαρία	- ΕΜΠ
Μελαχροινός Κώστας	- University of London, Queen Mary, UK
Μοδινός Μιχάλης	- Εθν. Κέντρο Περιβ. και Αειφ. Ανάπτυξης (ΕΚΠΑΑ)
Μπριασούλη Ελένη	- Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Παπαθεοδώρου Ανδρέας	- University of Surrey, UK
Παππάς Βασίλης	- Πανεπιστήμιο Πατρών
Πρεβελάκης Γεώργιος-Στυλ.	- Universite de Paris I, France
Φωτόπουλος Γιώργος	- Πανεπιστήμιο Πατρών
Χαστάογλου Βίλμα	- ΑΠΘ

Διεύθυνση:

Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας
και Περιφερειακής Ανάπτυξης
Περιοδικό ΑΕΙΧΩΡΟΣ
Πεδίον Άρεως, 38334 ΒΟΛΟΣ
<http://www.prd.uth.gr/aeihoros> e-mail: aeihoros@prd.uth.gr
τηλ.: 24210 – 74456 fax: 24210 – 74380

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Επιστημονικό Περιοδικό

αειχώρας

Επιμέλεια έκδοσης: Άννα Σαμαρίνα – Παναγιώτης Πανταζής
Λαγούτ: Παναγιώτης Πανταζής
Σχεδιασμός εξωφύλλου : Γιώργος Παρασκευάς – Παναγιώτης Πανταζής
Εκτύπωση: Αλέκος Ξουράφας
Κεντρική διάθεση: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας

Περιεχόμενα

	Στεφάνου Ι., Μπούλα Ρ.	4
Οι Επιδράσεις της Παγκοσμιοποίησης στο Ελληνικό Αστικό Τοπίο		
	Μπαρμπόπουλος Ν., Μηλάκης Δ., Βλαστός Θ.	20
Αναζητώντας τη Μορφή της Βιώσιμης Πόλης: Κριτική Προσέγγιση του Συμπαγούς Πολεοδομικού Μοντέλου		
	Αρβανιτίδης Π.	46
Η Λειτουργία της Αγοράς Ακινήτων μέσα από το Πρίσμα των Αυθεντικών Θεσμικών Οικονομικών: Μια Θεωρητική Προσέγγιση		
	Γκιάλης Σ.	70
Χωρικοί Καταμερισμοί και Διαστάσεις των Άτυπων Μορφών Εργασίας: Η Περίπτωση του Τοπικού Παραγωγικού Συστήματος της Θεσσαλονίκης		
	Σπιλάνης Γ., Κίζος Θ., Κονδύλη Ι., Μισαπλίδης Ν.	106
Προσπελασιμότητα και Ελκυστικότητα των Νησιών του Αιγαίου		
	ΘΕΜΑΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ	
	Γοσποδίνη Α.	136
Χωρικές Πολιτικές για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη των Μικρών Ελληνικών Πολεων		
	Δαγκλή Κ.	162
Σχέδιο Χωρικής Οργάνωσης και Αειφόρου Ανάπτυξης του Νομού Χανίων		
	ΑΠΟΨΕΙΣ	182
	Συνέντευξη με τον Jean Remy	184
	Remy J.	196
Χώρος και Κοινωνιολογική Θεωρία. Προβληματική της Έρευνας		

Χωρικοί Καταμερισμοί και Διαστάσεις των Άτυπων Μορφών Εργασίας: Η Περίπτωση του Τοπικού Παραγωγικού Συστήματος της Θεσσαλονίκης

Στέλιος Γκιάλης

*Εντεταλμένος διδασκαλίας (ΠΔ 407/80), Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας,
 Επιστημονικός Συνεργάτης Μακεδονικού Ινστιτούτου Εργασίας (ΜΑΚ.ΙΝ.Ε./Ε.Κ.Θ.)*

Περίληψη

Στο άρθρο αυτό υποστηρίζεται πως η μελέτη των άτυπων/ευέλικτων εργασιών οφείλει να γίνεται σε αδιάσπαστη ενότητα με τις χωρικές τους παραμέτρους, εστιάζοντας στην παρακολούθηση τοπικών αγορών εργασίας μέσα από θεωρητικά πληροφορημένες εμπειρικές έρευνες. Στα πλαίσια αυτά, προτείνεται μια τυποποίηση διαφορετικών περιοχών στο εσωτερικό ανεπτυγμένων κοινωνικοοικονομικών σχηματισμών Ευρώπης και Βορείου Αμερικής, ανάλογα με την ποιότητα και ποσότητα των άτυπων μορφών εργασίας που οι περιοχές αυτές ενσωματώνουν. Ακολουθώντας, επιχειρείται η αξιολόγηση της Θεσσαλονίκης ως προς τη σχηματική αυτή ταξινόμηση, με βάση τα ευρήματα δύο εκτεταμένων ερευνών-περίπτωσης που υλοποιήθηκαν την περίοδο 2001-2004. Βασικό συμπέρασμα της όλης προσπάθειας είναι, πως την πρόσφατη περίοδο παρατηρείται μια αντιφατικού χαρακτήρα τάση επέκτασης των άτυπων εργασιών και υπο αυτήν την οπτική υπογραμμίζεται η ερμηνευτική πληρότητα της αντίληψης που αναλύει το πώς διαφορετικοί τόποι, περιοχές ή κλάδοι, ανάλογα με τις ιδιαιτερότητες και τις αντιθέσεις του τοπικού τους παραγωγικού συστήματος και την αλληλεπίδραση με το διεθνές πεδίο, διαμορφώνουν τα δικά τους χωρο-κοινωνικά πρότυπα άτυπων εργασιών, που συχνά διαφέρουν σημαντικά από τα κυρίαρχα υποδείγματα και τις επικρατούσες θεωρήσεις.

Λέξεις κλειδιά

Παραγωγή, ευέλικτη/άτυπη εργασία, χωρικοί καταμερισμοί της άτυπης εργασίας, επιθεωρήσεις εργασίας.

***Spatial Divisions and Dimensions of Informal Forms of Work:
A Case Study in the Local Production System Of Thessaloniki - Greece***

This paper underlies that the study of informal/flexible forms of work must take serious account of the spatial dimension, focusing on the analysis of local labour markets through theoretically informed empirical researches. In this frame, the paper proposes a transnational classification of different regions among advanced economies of Europe and North America, depending on the informal forms of work they incorporate. What follows is a critical evaluation of the Greek city of Thessaloniki, country's second major town, according to the presented schematic classification and based on the findings of two extensive empirical researches, conducted at the town during 2001-2004. An important conclusion of the study is that, informal forms of work are expanding in a contradictory way, at the recent period. In antithesis to the studies that claim the continuous extension of informal work at the expense of formal/standard wage labour, we underline the explanatory dynamic of the approaches that analyze how different places, regions or sectors, that counteracts with the specific characteristics of their local productive system as well as with the international framework, shape their own socio-spatial patterns of informal work, that may differ considerably from the "central" patterns.

Keywords

Production, informal/non-standard work, spatial divisions of informal work, labour inspections.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τα δεδομένα γύρω από την εργασία αλλάζουν συνεχώς. Στις μέρες μας οι αλλαγές αυτές έχουν επιταχυνθεί δραματικά, οδηγώντας συχνά τα υποκείμενα του συντελεστή παραγωγής "εργασία", τους ίδιους δηλαδή τους εργαζόμενους, σε αμηχανία ή ανασφάλεια. Κοινή διαπίστωση μεγάλης μερίδας ερευνητών, είναι πως οι αλλαγές στα παραγωγικά και ρυθμιστικά πρότυπα, συνοδεύονται από επέκταση των άτυπων μορφών εργασίας και της εργασιακής ευελιξίας (Barthelemy κ.ά., 1990· Λιοδάκης, 1992· Tilly, 1996: 13· Δεδουσόπουλος, 2002· ILO, 2002· Houseman και Osawa, 2003). Εύλογα εγείρονται μια σειρά από ερωτήματα, σχετικά με τα αίτια και τους ρυθμούς εξάπλωσης των ευέλικτων μορφών εργασίας, τη σχέση τους με παραδοσιακές μορφές άτυπης εργασίας, το συμπληρωματικό ή επεκτατικό ρόλο τους σε βάρος των τυπικών μορφών απασχόλησης, τη συσχέτιση τους με τις επιλογές των επιχειρήσεων (Portes κ.ά., 1995: 13). Αναπτύσσεται ακόμη ένας προβληματισμός, για το αν μπορεί μια ευέλικτη μορφή εργατικής σύμβασης να συνάδει με ποιοτική απασχόληση και μάλιστα συνειδητά επιλεγμένη (Λυμπεράκη και Δενδρινός, 2004). Οι απαντήσεις σε

ερωτήματα όπως αυτά, δεν είναι μονοσήμαντες, δεδομένης τόσο της έλλειψης αξιόπιστων καταγραφών σε ολόκληρη την κλίμακα των παραγωγικών και καταναλωτικών δραστηριοτήτων, όσο και των διαφορετικών θεωρήσεων για τις ευκαιρίες και τους κινδύνους, τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα, των πρόσφατων αλλαγών. Για παράδειγμα, για ορισμένους η μετάβαση σε πιο ευέλικτα πρότυπα, είναι δείγμα εξυγίανσης και άνθησης της οικονομίας (EC, 1997), ενώ για άλλους μια νέα στρατηγική διαχείρισης και κατακερματισμού της εργασίας (Kalleberg και Reynolds, 2003: 465).

Στο άρθρο αυτό, υπογραμμίζουμε πως η μελέτη του άτυπου ή ευέλικτου φαινομένου απαιτεί την εξέταση των κοινωνικοοικονομικών διαστάσεων και χαρακτηριστικών αυτού, σε αδιάσπαστη ενότητα με τις γεωγραφικές τους παραμέτρους. Στα πλαίσια αυτά, πολλά έχει να συνεισφέρει η εστίαση στο επίπεδο των τοπικών αγορών εργασίας μέσα από θεωρητικά πληροφορημένες εμπειρικές έρευνες (Peck J., 1996: 17 Χατζημιχάλης και Βαΐου, 1997), όπως τουλάχιστον επιχειρείται στις σελίδες που ακολουθούν για την περιοχή της Θεσσαλονίκης. Η ανάγκη για τοπικά εξειδικευμένες έρευνες, με δεδομένη την έλλειψη στατιστικών στοιχείων με μικρή μονάδα χωρικής αναφοράς και τη συστηματική ενασχόληση με μακροοικονομικές-εθνικής κλίμακας πηγές δεδομένων, θα προσφέρει σημαντικά στην κατανόηση της νέας πραγματικότητας. Με μια τέτοια μεθοδολογική προσέγγιση, οι αλλαγές γύρω από την εργασία και ειδικά γύρω από τις άτυπες μορφές της στις ελληνικές πόλεις και περιοχές, η σαφής απάντηση σε μια σειρά προβληματισμών όπως αυτοί που προαναφέρθηκαν και γενικά οι επιπτώσεις των παραγωγικών αναδιαρθρώσεων στους χώρους κατοικίας και εργασίας, θα αναλυθούν σε βάθος και από μία ξεχωριστή οπτική.

Στην ανά χειράς προσπάθεια και με βάση μια αποδελτίωση σχετικών μελετών, προτείνουμε μια τυποποίηση περιοχών στο εσωτερικό ανεπτυγμένων κοινωνικοοικονομικών σχηματισμών Ευρώπης και Βορείου Αμερικής, ανάλογα με το χαρακτήρα των άτυπων μορφών εργασίας που αυτές ενσωματώνουν, και επιχειρούμε μια αξιολόγηση του τοπικού συστήματος της Θεσσαλονίκης ως προς την τυπολογία αυτή. Από το συνολικό, πρωτογενές και μη, υλικό που επιστρατεύεται, προκύπτει πως η αναμφισβήτητη τάση εξάπλωσης των άτυπων εργασιών στη "μεταφορντική" περίοδο, δεν αποτελεί μια ομοιογενή, κυρίαρχη πραγματικότητα αλλά διαφοροποιείται σημαντικά ανάμεσα σε επιμέρους πληθυσμιακές ομάδες, επαγγέλματα, κλάδους, στρατηγικές αναδιάρθρωσης, εν τέλει ανάμεσα σε διαφορετικούς τόπους ή περιοχές.

Η δομή των όσων ακολουθούν έχει ως εξής: στην αμέσως επόμενη ενότητα θα αναφερθούμε εν συντομία στις ευέλικτες/άτυπες μορφές εργασίας, εντός και εκτός Ελλάδας, προχωρώντας σε μεθοδολογικές και εννοιολογικές αποσαφηνίσεις και παραθέτοντας βασικά στοιχεία γύρω από την εξάπλωση και τις ρυθμιστικές παρεμβάσεις που τις συνοδεύουν. Συνεχίζοντας, παρουσιάζεται η προλεχθείσα σχηματική ταξινόμηση που

εντοπίζει πέντε (5) τύπους περιοχών, ανάλογα με το είδος, την έκταση και τις ιδιομορφίες των άτυπων εργασιών που καθένας από αυτούς ενσωματώνει. Ακολούθως παρουσιάζονται μερικά από τα ευρήματα δύο (2) διαδοχικών εμπειρικών ερευνών στο τοπικό παραγωγικό σύστημα της Θεσσαλονίκης και τέλος το άρθρο καταλήγει σε ορισμένα συμπεράσματα και ανοιχτά ερωτήματα για το μελλοντικό ερευνητή.

ΚΡΙΣΗ, ΑΝΑΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΚΑΙ ΑΤΥΠΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: ΠΡΟΣΦΑΤΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΕ ΔΙΕΘΝΕΣ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ

Ο διαρκής μετασχηματισμός των ανεπτυγμένων δυτικών οικονομιών τις τελευταίες τρεις δεκαετίες, συνοδεύτηκε από έντονα κρισιακά και αποσταθεροποιητικά φαινόμενα και σηματοδοτεί για πολλούς τη μετάβαση προς μία νέα φάση καπιταλιστικής ανάπτυξης. Η φάση αυτή ταυτοποιείται μέσα από μια ποικιλία χαρακτηρισμών, όπως "μετά-φορντιστική εποχή", "μετά-βιομηχανική κοινωνία", "κοινωνία της πληροφορίας", δείγμα των αρκετά διαφορετικών αναλύσεων για το χαρακτήρα της (Murray, 1987· Amin, 1994· Castells, 1996).

Οι σημαντικές αλλαγές σε παραγωγικό και οικονομικό επίπεδο, συνοδεύτηκαν από αποσταθεροποίηση του ρόλου της μισθωτής, πλήρους εργασίας, και από επέκταση άλλων μορφών απασχόλησης. Οι πολιτικές κατευθύνσεις διεθνών οργανισμών, όπως ο ΟΟΣΑ, αλλά και αντίστοιχες πολιτικές επιμέρους εθνικών κρατών, υποστηρίζουν την ανάγκη ενίσχυσης της ευελιξίας των παραγωγικών δομών, στην κατεύθυνση της πλήρους απελευθέρωσης των αγορών εμπορευμάτων, υπηρεσιών, κεφαλαίων και εργατικής δύναμης (OECD, 2004: 142).

Μεγάλο τμήμα της σχετικής βιβλιογραφίας υπογραμμίζει, πως ο αυξανόμενος οικονομικός ανταγωνισμός και η ρευστότητα στις διεθνείς αγορές, φέρνει στο προσκήνιο ποικίλες στρατηγικές μείωσης του αυξημένου εργασιακού κόστους που συνδέεται με την τυπική εργασιακή σχέση. Οι άτυπες εργασιακές μορφές και οι νέες ρυθμίσεις ευέλικτης διαχείρισης του εργάσιμου χρόνου χρησιμοποιούνται από τις επιχειρήσεις, άλλοτε ως "αναγκαίο κακό" και άλλοτε ως επεξεργασμένη στρατηγική, για την επίτευξη μιας σειράς ευελιξιών, στην ίδια την οργάνωση της παραγωγής. Ειδικά για την Ευρώπη, ενισχυτικά προς την κατεύθυνση αυτή λειτουργούν οι αυξημένες πιέσεις απορύθμισης για την αντιμετώπιση του διεθνούς ανταγωνισμού, σε συνδυασμό με την αποδυνάμωση του διαπραγματευτικού ρόλου των εργατικών συνδικάτων και την εμφάνιση υψηλών ποσοστών ανεργίας (Καραμεσίνη, 1999· Fagan και Ward, 2003).

Πράγματι, σε αυτό το ρευστό περιβάλλον των δυναμικών αλλαγών, αξιοποίηση των άτυπων μορφών εργασίας και ανάθεση υπεργολαβιών, αποτελούν δύο εναλλακτικές και ενίοτε συμπληρωματικές στρατηγικές αναδιάρθρωσης. Οι στρατηγικές αυτές, συχνά αξιο-

ποιούν μια σύγχρονη μορφή του πρότυπου των καταμερισμών εργασίας, όπως τουλάχιστον υποδεικνύει το υπόδειγμα της "ευέλικτης επιχείρησης" του Atkinson, όπου πλάι στον κεντρικό πυρήνα "λειτουργικά ευέλικτων" εργαζομένων, διατηρείται μια περιφερειακή ομάδα εργαζομένων, με ασταθείς μορφές απασχόλησης. Για κάποιους αυτός ο πυρήνας των πολυειδικευμένων εργαζομένων συνεχώς διευρύνεται (Atkinson και Meager, 1986), ενώ για άλλους η βαρύτητα του σταδιακά εξασθενεί προς όφελος των αριθμητικά ευέλικτων, ασταθών ή κακοπληρωμένων μορφών εργασίας (Harvey, 1990· Oeij και Wiezer, 2002). Άλλοτε πάλι, η αξιοποίηση της άτυπης εργασίας γίνεται μέσα από εντελώς διαφορετικές τακτικές, καθιστώντας το παράδειγμα της ευέλικτης επιχείρησης ανεπαρκές να ερμηνεύσει τη σύνθετη εμπειρική πραγματικότητα (Pollert κ.ά., 1991).

Αναφορικά με τις υπεργολαβικές σχέσεις παραγωγής, επισημαίνεται η αυξημένη γεωγραφική κινητικότητα που επιδεικνύουν οι επιχειρήσεις καθώς μετακινούν παραγωγικά τμήματα τους σε αγορές φθηνού εργατικού δυναμικού, οδηγώντας παραδοσιακούς ή και σύγχρονους κλάδους της "εθνικής" βιομηχανίας σε μαρασμό και ολόκληρες περιοχές στη δίνη της ανεργίας. Από τα χαρακτηριστικά, αν και όχι μοναδικά παραδείγματα, αποτελεί ο κλάδος του ενδύματος στην Ελλάδα και η συνεχής ροή των μονάδων του σε γειτονικές χώρες των Βαλκανίων. Η υποαπασχόληση σε φθίνουσες δραστηριότητες και η υψηλή ανεργία τροφοδοτούν τις αγορές εργασίας με εργατικό δυναμικό διαθέσιμο να εργαστεί άτυπα, οδηγώντας στην αναπαραγωγή ενός φαύλου κύκλου ανισοτήτων τις τοπικές αγορές εργασίας (Δεδουσόπουλος, 2002· Castree κ.ά., 2004).

Η ποικιλομορφία των άτυπων εργασιών: ορισμοί και αποσαφηνίσεις

Οι μελετητές του ζητήματος ορίζουν την άτυπη εργασία με αρκετά διαφορετικούς όρους ή ονομασίες, χρησιμοποιώντας μια σειρά από εναλλακτικές ονομασίες όπως "ειδική", "μηκανονική", "ευέλικτη", "περιθωριακή" (Λυμπεράκη κ.ά., 1996: 143· Williams και Widebank, 1998: 2). Στην πραγματικότητα δεν υπάρχει ένας καθολικός ορισμός του φαινομένου, αλλά επιμέρους ορισμοί και χρήσεις αυτών που συνδέονται με την ιδιαίτερη οπτική των διαφορετικών μεθοδολογικών και θεωρητικών προσεγγίσεων αλλά και τις ιδιομορφίες των τοπικών συστημάτων ή των ευρύτερων περιοχών που εξετάζονται.

Σε πολλές από τις μελέτες που αφορούν σε ανεπτυγμένους κεφαλαιοκρατικούς σχηματισμούς, στους οποίους και θα περιορίσουμε αναγκαστικά το πεδίο μελέτης μας, μια σχέση εργασίας ορίζεται ως άτυπη, όταν λείπουν ένα ή και περισσότερα από τα στοιχεία που συγκροτούν την τυπική σχέση, όπως αυτή καθιερώθηκε μεταπολεμικά ως το κυρίαρχο μοντέλο απασχόλησης (Leonard, 2000). Για παράδειγμα (Meulders κ.ά., 1992): "...[άτυπες είναι] όλες εκείνες οι μορφές απασχόλησης που διαφοροποιούνται από τα παραδοσιακά επαγγέλματα από χαρακτηριστικά τόσο διαφορετικά μεταξύ τους όπως ο αριθμός και η

κατανομή των ωρών εργασίας, η οργάνωση και η χωροθέτηση της παραγωγής, ο καθορισμός των αμοιβών και η θεσμική ρύθμιση".

Σύμφωνα με αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, ένας περισσότερο αναλυτικός ορισμός της άτυπης σύμβασης ή εργασιακής σχέσης είναι (Φραγκάκης κ.ά., 1994: 114): "... άτυπη σύμβαση ή άτυπη εργασιακή σχέση, νοείται κάθε δραστηριότητα που ασκεί ένας εργαζόμενος στο πλαίσιο σύμβασης ή εργασιακής σχέσης άλλης από την σύμβαση αορίστου χρόνου με πλήρες ωράριο, και η οποία ενέχει στοιχεία αβεβαιότητας, λόγω ιδίως:

- της βραχείας διάρκειας της απασχόλησης
- του μικρού αριθμού εργάσιμων ωρών
- της εναλλαγής μεταξύ περιόδων εργασίας και περιόδων μη εργασίας
- του αποκλεισμού του προσώπου *de jure* ή *de facto*, από τις νομικές, κανονιστικές ή συμβατικές διατάξεις που ισχύουν για τους μισθωτούς με πλήρη απασχόληση
- της ύπαρξης παρεκβατικού νομικού καθεστώτος που μειώνει τα επίπεδα προστασίας
- του πολυδιάστατου χαρακτήρα των εργασιακών σχέσεων με πλήθος εργοδοτών
- της έλλειψης κάθε οργανωτικής ενσωμάτωσης σε μια επιχείρηση που προσφέρει την εργασία
- του γεγονότος ότι η εργασία γίνεται στην οικία του εργαζόμενου"

Μια κατηγοριοποίηση των βασικών άτυπων μορφών απασχόλησης, που καλύπτει τις κυρίαρχες πλευρές του πολύπλευρου και αμφίσημου αυτού φαινομένου στα πλαίσια αγορών εργασίας όπως αυτές χωρών της ΕΕ, παρουσιάζεται στον Πίνακα 1.

Στο παρόν άρθρο και σε συμφωνία με τα παραπάνω, χρησιμοποιείται κυρίως ο όρος "άτυπη εργασία" και δευτερευόντως "ευέλικτη εργασία", με την έννοια της αντιδιαστολής ως προς την τυπική εργασία και ανεξάρτητα από το καθεστώς ρύθμισης στο οποίο υπάγεται η εργασιακή σχέση (νομιμότητα ή απόκρυψη από τις αρμόδιες αρχές). Το εμπειρικό υλικό που παρουσιάζεται στην ενότητα [Το τοπικό παραγωγικό σύστημα της Θεσσαλονίκης και η άτυπη εργασία], εντάσσεται στις παραπάνω επιλογές καθώς, για παράδειγμα, το τμήμα του εκείνο που αφορά τις συμβάσεις που κατατίθενται στις Επιθεωρήσεις Εργασίας αφορά "νόμιμες/τυπικές" μορφές κατά τα άλλα "ευέλικτων/άτυπων" συμβάσεων.

Πίνακας 1. Βασικές άτυπες μορφές στα πλαίσια των αγορών εργασίας της ΕΕ

-
- 1 Μερική απασχόληση
 - 2 Προσωρινή απασχόληση (ορισμένου χρόνου, εποχιακή, δανεισμός)
 - 3 Διακυμαινόμενος - διασπασμένος χρόνος εργασίας
 - 4 Αυτοαπασχολούμενοι και υπεργολάβοι
 - 5 Συμβοηθούμενα μέλη οικογενειών
 - 6 Αμειβόμενη εργασία στο σπίτι
 - 7 Απασχόληση στην παραοικονομία
 - 8 Απασχόληση με διακανονισμούς/ μείωση μισθών
 - 9 Σεμινάρια κατάρτισης και μαθητεία
 - 10 Μορφές δημιουργούμενες από τις κρατικές αρχές
 - 11 Εργασία ανηλίκων
 - 12 Πολλαπλή απασχόληση
-

Πηγή: Meulders and Plasman (1992: 9)

Πρόσφατες εξελίξεις σε επίπεδο ανεπτυγμένων χωρών

Σύμφωνα με μια σειρά επίσημων στατιστικών στοιχείων, στην ΕΕ παρουσιάζεται σημαντική αύξηση των ευέλικτων μορφών εργασίας, ενώ ανάλογες είναι οι τάσεις στο εσωτερικό άλλων ανεπτυγμένων χωρών (De Grip, 1997· OECD, 1999· Goudswaard και Nanteuil, 2000). Για παράδειγμα μακροοικονομικές καταγραφές για το σύνολο των δεκαπέντε (15) χωρών-μελών προ της πρόσφατης διεύρυνσης, επιβεβαιώνουν πως ανάμεσα στον εργαζόμενο πληθυσμό, το ποσοστό αυτών με μερική απασχόληση, προσωρινή απασχόληση ή αυτό-απασχόληση υπερβαίνει το 30%, με το 19,4% και το 13,5% των απασχολούμενων να εργάζονται με μερική ή προσωρινή απασχόληση, αντίστοιχα (Romans και Hardarson, 2005). Ορισμένες τάσεις σχετικά με τις προαναφερθείσες τρεις (3) μορφές άτυπης απασχόλησης, οι οποίες βρίσκονται στο επίκεντρο των περισσότερων αναλύσεων, παρατίθενται στον Πίνακα 2, τόσο για την Ελλάδα, όσο και για επιλεγμένες χώρες της Ευρώπης και τις ΗΠΑ:

Η *μερική απασχόληση* αφορά κυρίως θέσεις χαμηλής ειδίκευσης σε τομείς των υπηρεσιών και του εμπορίου, τυγχάνει δε, ιδιαίτερης εξάπλωσης ανάμεσα στο γυναικείο ενεργό πληθυσμό καθώς τρεις στους τέσσερις μερικά απασχολούμενους στην ΕΕ είναι γυναίκες. Σημαντικά είναι και τα μερίδια των νέων ανάμεσα στους μερικά απασχολούμενους. (Tilly, 1996: 18-33). Οι τάσεις αυτές ενισχύουν το μεταβατικό-ενδιάμεσο χαρακτήρα της μερικής απασχόλησης, που συχνά καλείται να γεφυρώσει τα κενά ανάμεσα σε ανεργία/ υποαπασχόληση και πλήρη απασχόληση είτε να προσφέρει μια λύση στο πρόβλημα της

σύζευξης φροντίδας νοικοκυριού και αγοράς εργασίας. Τα παραπάνω σε καμία περίπτωση δεν υπονοούν έναν αποκλειστικά καταναγκαστικό ή ανεπιθύμητο χαρακτήρα για το σύνολο του φάσματος της μερικής απασχόλησης, καθώς περίπου οι μισοί από τους μερικά εργαζόμενους στην Ευρώπη δηλώνουν εκούσια συμμετοχή σε αυτήν, με σημαντικές διαφοροποιήσεις από χώρα σε χώρα (EFILWC, 1998).

Πίνακας 2. Τάσεις (ως ποσοστό της συνολικής απασχόλησης) στην άτυπη/ελαστική εργασία σε επιλεγμένες χώρες της ΕΕ (15) και ΗΠΑ, 1988-2004

	συν. απασχόληση (σε χιλιάδες)			ανεργία υπερωριακή απασχ/ση ^α			μη-αγροτική αυτο-απασχόληση ^β			μερική απασχόληση ^γ			προσωρινή απασχόληση ^δ		
	1988	1998	2004	2004	2001		1988	1998	2004	1988	1998	2004	1988	1998	2004
					%	ώρες									
Ελλάδα	3.651	3.967	4.300	10,5	4,5	10,2	15,4	15,0	14,8	5,5	5,8	4,6	Μ,Δ	10,5	11,7
Ιταλία	21.085	20.357	22.286	8,3	5,0	6,5	14,0	14,5	-	5,6	7,4	12,8	3,3	4,2	12,0
Ισπανία	11.709	13.161	18.181	10,6	3,0	8,5	12,2	11,4	-	5,4	8,1	8,7	15,3	24,3	32,9
Γερμανία	26.999	35.537	35.811	10,1	11,5	8,3	3,0	4,3	-	13,2	18,3	22,3	5,0	5,6	12,4
Γαλλία	21.503	22.469	24.048	9,5	16,0	6,1	5,1	3,9	-	12,0	17,3	16,9	4,6	10,3	12,6
Ολλανδία	5.903	7.402	8.022	4,6	27,5	7,4	4,9	5,9	-	30,2	38,7	45,8	7,0	11,1	15,1
Βρετανία	25.660	26.883	27.614	4,7	30,0	8,7	8,6	8,4	-	21,9	24,9	25,3	5,0	5,8	6,0
Σουηδία	4.375	3.979	4.195	6,2	13,5	7,3	4,2	5,2	-	27,1	26,3	24,0	10,6	13,9	15,2
ΕΕ (15)	-	152.013	164.171	8,2	14,5	7,6	8,4	8,6	-	-	16	19,4	-	12,0	13,5
ΗΠΑ	117.342	133.488	-	5,6	-	-	5,8	5,3	-	18,7	17,4	15,0	-	3,6	4,1

^α Αναφέρεται στην υπερωριακή απασχόληση των μισθωτών εργαζομένων το 2001. Η αριστερή στήλη εκφράζει το ποσοστό αυτών που εργάζονται υπερωριακά και η δεξιά το μέσο όρο ωρών επιπλέον απασχόλησης ανά βδομάδα, σε όλες τις θέσεις εργασίας που πιθανά κατέχει ο εργαζόμενος, εφόσον εργάζεται έστω και μια (1) ώρα την περίοδο αναφοράς.

^β Ξεαιρούνται οι αυτο-απασχολούμενοι που διαθέτουν εργαζόμενους, τα συμβοηθούντα μέλη καθώς και οι αυτο-απασχολούμενοι σε αγροτικές δραστηριότητες.

^γ Στις ΗΠΑ η μερική απασχόληση νοείται ως εργασία για λιγότερες από 35 ώρες ανά βδομάδα. Στην ΕΕ, παρά τις επιμέρους διαφοροποιήσεις, οι στατιστικές στηρίζονται στην υποκειμενική άποψη των ερωτώμενων για τη μερική φύση της εργασίας τους.

^δ Στην ΕΕ σαν προσωρινά απασχολούμενοι καταχωρούνται οι εργαζόμενοι με συμβάσεις ορισμένου χρόνου, εποχιακής εργασίας, μαθητείας αλλά και σε καθεστώς δανεισμού, εξαιρουμένων αυτών που διαθέτουν σύμβαση αορίστου χρόνου με το γραφείο δανεισμού. Στις ΗΠΑ ως τέτοιοι θεωρούνται οι εργαζόμενοι σε θέσεις με αναμενόμενη ή πιθανή περιορισμένη διάρκεια.

(-): Μη Διαθέσιμα

Πηγές: Romans και Hardarson, 2005 ` Houseman κ.ά., 2003: 5, Υπολογισμοί από Έρευνες Εργατικού Δυναμικού της EUROSTAT και Current Population Survey των ΗΠΑ.

Αξιόλογου ειδικού βάρους τυγχάνει και η προσωρινή απασχόληση (*temporary employment*), υπό την οποία συνήθως καταχωρούνται οι εργαζόμενοι με συμβάσεις ορισμένου χρόνου, μαθητείας αλλά και σε καθεστώς δανεισμού (*fixed-term contracts, apprenticeships, temporary agency work*) αν και συχνά σε αυτήν συμπεριλαμβάνονται

και άλλοι τύποι απασχόλησης όπως η εποχική εργασία. Ο δανεισμός εργαζομένων γνωρίζει σημαντική διάδοση, ιδιαίτερα στο εσωτερικό των βορειοευρωπαϊκών χωρών, καθώς περίπου πέντε (5) εκατομμύρια εργαζόμενοι στις αρχές της δεκαετίας του '90, είχαν εμπλακεί έστω μια φορά σε περιστασιακή εργασία μέσω κάποιου σχετικού ιδιωτικού γραφείου δανεισμού. Το νομοθετικό πλαίσιο σχετικά με το δανεισμό εργαζομένων εξακολουθεί να παρουσιάζει ελλείψεις και ανομοιογένειες ανάμεσα στις διαφορετικές χώρες, με σημαντικές τάσεις ολοκλήρωσης για την τρέχουσα περίοδο, όπως θα δούμε ακολούθως, σχολιάζοντας την ελληνική εμπειρία¹ (Bronstein, 1991). Παράλληλα, εξαπλώνονται μορφές, όπως η *εποχική* και η *έκτακτη απασχόληση*, με ή χωρίς σύμβαση εργασίας, ειδικά στις χώρες της Νότιας Ευρώπης. Η βιομηχανική αναδιάρθρωση προκαλεί, ελεγχόμενες ή αθρόες απολύσεις και αντικατάσταση των μόνιμων εργαζομένων με *συμβασιούχους ορισμένου χρόνου*, αποδυνάμωση των συλλογικών συμβάσεων εργασίας, εξατομίκευση των αμοιβών μέσω *πρίμ παραγωγικότητας* και *υπερωριών* (Πετράκη, 1996· Bosch, 1999: 23).

Μια τρίτη, βασική μορφή μη τυπικής απασχόλησης που χρήζει σχολιασμού είναι η αυτο-απασχόληση. Πέρα από τη διαχρονική και σε οριακά φθίνουσα κλίμακα παρουσία, νέες εκφάνσεις της αυτο-απασχόλησης επανέρχονται στην επικαιρότητα λόγω αξιοποίησης τους από πλήθος εργοδοτών, στα πλαίσια υπεργολαβικών σχέσεων παραγωγής ή παροχής υπηρεσιών. Στις διαθέσιμες στατιστικές δεν είναι εύκολη η διάκριση ανάμεσα στην "παράδοσιακή" αυτο-απασχόληση, όσων για παράδειγμα διατηρούν κάποια ατομική επιχείρηση χωρίς να απασχολούν προσωπικό, και σε άλλες μορφές που είναι περισσότερες συγγενείς με προσωρινή απασχόληση. Τέτοιες είναι οι συμβάσεις έργου και παροχής ανεξαρτήτων υπηρεσιών, η "εξαρτημένη" αυτο-απασχόληση, οι συμβάσεις φασόν ή οι συμβάσεις παροχής εξειδικευμένων επιστημονικών εργασιών. Οι προαναφερθείσες μορφές παρουσιάζουν μια αυξητική δυναμική την πρόσφατη περίοδο σε δραστηριότητες δευτερογενούς και τριτογενούς χαρακτήρα, σε αντίθεση με την αυτο-απασχόληση των αγροτών που υποχωρεί συνεχώς, λόγω συρρίκνωσης των μικρών αγροτικών μονάδων σε ολόκληρη την ΕΕ (Houseman και Osawa, 2003: 6).

¹ Μέχρι πρόσφατα η δραστηριότητα του δανεισμού απαγορευόταν από τη νομοθεσία της Ελλάδας, της Ισπανίας και της Ιταλίας, ενώ επιτρεπόταν στις άλλες χώρες με κάποιες μικροδιαφορές και περιορισμούς. Για το θέμα είχε εκδοθεί σχετική νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου (Φραγκάκης κ.ά., 1994) στην οποία με έμμεσο τρόπο αναγνωρίζεται η επικινδυνότητα της ενοικίασης εργαζομένων: "...πρέπει να γίνει δεκτό πως η διάθεση εργατικού δυναμικού αποτελεί έναν ιδιαίτερος ευαίσθητο τομέα από επαγγελματικής και κοινωνικής απόψεως. ... η άσκηση της (της ενοικίασης) επηρεάζει άμεσα τόσο τις σχέσεις στην αγορά εργασίας όσο και τα έννομα συμφέροντα των εργαζομένων για τους οποίους πρόκειται". Αμέσως μετά προτείνεται στα κράτη μέλη "...να υποβάλουν την ενοικίαση εργαζομένων εντός του εδάφους τους σε σύστημα χορήγησης αδειών ώστε να έχουν την δυνατότητα να αρνούνται..., εφόσον υπάρχουν...λόγοι φόβου ότι η δραστηριότης αυτή θα βλάψει τις αγαθές σχέσεις στην αγορά εργασίας και δεν θα διασφαλίσει επαρκώς τα συμφέροντα των εργαζομένων".

Πρόσφατες εξελίξεις σε εθνικό επίπεδο

Παρά το αυξημένο ενδιαφέρον, οι μελέτες που ασχολούνται με την άτυπη εργασία στην Ελλάδα παραμένουν σχετικά λίγες και στηρίζονται κυρίως σε μακροοικονομικά στοιχεία και έρευνες εργατικού δυναμικού-απασχόλησης σε εθνικό επίπεδο (Καραμεσίνη, 1999· Καραντινός και Μουρίκη, 1997· ΕΠΑ, 2000· ΠΑΕΠ, 2004). Συχνά, η ποικιλία των ευέλικτων εργασιακών μορφών σε επίπεδο νομού, περιοχής ή πόλης, αγνοείται ή υποβαθμίζεται, πλην ορισμένων μελετών που στηρίζονται σε επιτόπιες καταγραφές και διαθέτουν μια γεωγραφικά προσανατολισμένη οπτική (Χατζημιχάλης και Βαΐου, 1997· Πελαγίδης, 1997· Κουζής, 2002).

Συνολικά, οι έντονα αναδιαρθρωτικές τάσεις που χαρακτηρίζουν τους κοινωνικούς σχηματισμούς της υπόλοιπης Ευρώπης παρατηρούνται και εδώ, με σημαντικές όμως επιμέρους αποκλίσεις και με δεδομένη τη διαφορετική κοινωνική, οικονομική και θεσμική προϊστορία (Λεοντάρης, 2004). Η διαχρονική παρουσία των άτυπων εργασιών και δραστηριοτήτων είναι εκ των ουκ άνευ όρος για τη μελέτη του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού. Η επικράτηση μορφών, όπως η εποχική ή έκτακτη απασχόληση με ή χωρίς σύμβαση εργασίας, σε παραοικονομικές, φοροδιαφεύγουσες ή επίσημες δραστηριότητες, ανάγεται στα χρόνια του μεσοπολέμου και εξακολουθεί να αναπαράγεται με νέους όρους (Leontidou, 1990). Μορφές σύγχρονων ευέλικτων εργασιακών σχέσεων, στηρίχθηκαν με αλληπάλληλα νομοθετήματα από το 1990 και μετά. Την ίδια περίοδο είχαμε σημαντική αύξηση του ποσοστού ανεργίας στη χώρα, ως συνδυασμού της ταχείας αύξησης του εργατικού δυναμικού σε σχέση με την απασχόληση και παράλληλα, οριακή αύξηση της πλήρους απασχόλησης. Οι εξελίξεις αυτές αποδίδονται, μεταξύ άλλων, στην μαζική εισροή μεταναστών, στην εντεινόμενη ένταξη των γυναικών στην αγορά εργασίας, στη σταδιακή συρρίκνωση του εκτεταμένου αγροτικού τομέα και πολλών μεταποιητικών δραστηριοτήτων παραδοσιακής εξειδίκευσης και τέλος, στην σχετικά δυναμική αύξηση του ρυθμού παραγωγικότητας. Καταγράφονται σημαντικές δυναμικές προσαρμογής προς πρότυπα ανεπτυγμένων καπιταλιστικών οικονομιών, με σημαντική αύξηση του μεριδίου των μισθωτών (από 55,7% σε 63,3%, μόνο για την περίοδο 1998-2004) και των εργοδοτών στη συνολική απασχόληση, με ταυτόχρονη μείωση της ιδιότυπης κατηγορίας των "βοηθών σε οικογενειακή επιχείρηση" (από 11,3% σε 6,3%, για την ίδια περίοδο). Παράλληλα όμως, η υστέρηση μιας σειράς δεικτών όπως το ποσοστό συμμετοχής του πληθυσμού στο εργατικό δυναμικό, το ποσοστό απασχόλησης των γυναικών ή το μερίδιο των νόμιμων επί συνόλου των μεταναστών, από τα αντίστοιχα ευρωπαϊκά μεγέθη, είναι ένας ασφαλής έμμεσος δείκτης της παρουσίας ενός ευρέως φάσματος άτυπων/αδήλων δραστηριοτήτων και εργασιών (ΕΠΑ, 2000).

Θα αναφερθούμε στη συνέχεια και εν συντομία σε ζητήματα διάδοσης, ποιότητας και θεσμικού πλαισίου των ευέλικτων/άτυπων εργασιακών σχέσεων στην Ελλάδα, δίνο-

ντας αναγκαστικά έμφαση στις μορφές εκείνες που αφορούν το εμπειρικό τμήμα του παρόντος άρθρου.

Μερική απασχόληση

Η μερική απασχόληση νοείται και στην Ελλάδα ως εργασία, αόριστης ή ορισμένης διάρκειας, με καθορισμένη ημερήσια ή εβδομαδιαία διάρκεια μικρότερη της κανονικής εργασίας και αντίστοιχα μειωμένες αποδοχές. Αποτέλεσε το σημείο αιχμής τριών (3) βασικών νομοθετημάτων. (ν.1892/90, 2639/98, 2874/00). Από το 1998 δόθηκε ιδιαίτερη βαρύτητα στη ρύθμισή της μέσα από την υποχρεωτική κοινοποίηση των σχετικών συμβάσεων στην οικεία Επιθεώρηση Εργασίας, καθώς διαφορετικά τεκμαίρεται η ύπαρξη πλήρους ωραρίου απασχόλησης από πλευράς εργαζομένου. Παράλληλα θεσπίστηκε η δυνατότητα πρόσληψης μερικά απασχολουμένων σε δημόσιες επιχειρήσεις, οργανισμούς και φορείς του ευρύτερου δημόσιου τομέα, ενώ δόθηκε η δυνατότητα στους εργοδότες να επιβάλλουν, χωρίς διευθυντικό δικαίωμα, σύστημα εκ περιτροπής απασχόλησης, με την έννοια της πλήρους ωραρίου εργασίας για λιγότερες από πέντε μέρες την εβδομάδα και εφόσον οι επιχειρήσεις τους παρουσιάζουν παραγωγική ύφεση².

Οι Έλληνες μερικώς εργαζόμενοι κινούνται διαχρονικά περί του 5% των απασχολουμένων, με βάση τις Έρευνες Εργατικού Δυναμικού, προσεγγίζοντας στις μέρες μας τα 200 χιλιάδες άτομα και το 46% αυτών θα επιθυμούσε κάποια πλήρη μορφή απασχόλησης (ΕΣΥΕ, 2004). Το γεγονός αυτό κατατάσσει τη χώρα σε μία από τις τελευταίες θέσεις συνολικού ποσοστού και μία από τις πρώτες θέσεις ακούσιας συμμετοχής στην ΕΕ. Αντίστοιχα χαμηλά συνολικά ποσοστά διαθέτουν μόνο οι πρόσφατα ενταχθείσες χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και η Ισπανία. Άλλες έρευνες που στηρίζονται σε δείγματα ερωτηματολογίων προς επιχειρήσεις του ιδιωτικού και ευρύτερου δημόσιου τομέα υποστηρίζουν πως το σχετικό ποσοστό υπερβαίνει το 7% (Γαβρόγλου, 2004). Οι διαφορές αυτές, που καταγράφονται και στην ενότητα [*Έρευνα στις Επιθεωρήσεις Εργασίας*] για την περιοχή Θεσσαλονίκης, οφείλονται μεταξύ άλλων στη μεθοδολογία προσδιορισμού της μερικής απασχόλησης των Εθνικών Στατιστικών Οργανισμών στην ΕΕ, αλλά και στη μέχρι πρότινος μηδαμινή διεύρυσή της σε υπηρεσίες του δημόσιου τομέα.

Η διάδοση της μερικής απασχόλησης παρουσιάζει, έπειτα από μια μικρή αύξηση το 1999, τάσεις μείωσης ανάμεσα στον αντρικό πληθυσμό και σταθεροποίησης ανάμεσα στις γυναίκες –οι οποίες αποτελούν το 70 % των μερικώς απασχολουμένων. Σημαντική συμμε-

² Ο πρώτος νόμος (1892/90) μείωσε τα ασφαλιστικά αντικίνητρα για τους εργοδότες και βελτίωσε τα συνταξιοδοτικά δικαιώματα των μερικώς απασχολουμένων. Οι άμεσες πολιτικές για τη μερική απασχόληση συμπληρώθηκαν από τον ν. 2874/00, όπου παρείχε ένα βαθμό προστασίας απέναντι στους εργαζόμενους με μικρής διάρκειας μερική απασχόληση, κάτω από τέσσερις (4) ώρες ημερησίως. Επίσης καθιερώθηκε μηνιαία ενίσχυση σε μακροχρόνια άνεργους που προσλαμβάνονται με αυτήν τη μορφή απασχόλησης (ΠΑΕΠ, 2004).

τοχή σε αυτήν παρουσιάζουν τα χαμηλής ειδίκευσης επαγγέλματα τριτογενούς χαρακτήρα και δευτερευόντως οι απασχολούμενοι σε γεωργικές εργασίες και επιστημονικά-καλλιτεχνικά επαγγέλματα. Η μεγαλύτερη εξάπλωση επικεντρώνεται αφενός στον πρωτογενή τομέα αλλά με σαφείς τάσεις μείωσης, αφετέρου στο εμπόριο-υπηρεσίες, στις κατασκευές και στην εκπαίδευση με συνεχείς ανοδικές επιδόσεις. Στις παραπάνω δραστηριότητες συγκεντρώνονται περισσότεροι από τους μισούς μερικά εργαζόμενους. Η κλαδική μεταβολή των θέσεων μερικής απασχόλησης φαίνεται να ακολουθεί την γενικότερη πορεία της συνολικής και της πλήρους απασχόλησης για την πλειοψηφία των παραγωγικών δραστηριοτήτων, καθώς δεν παρουσιάζεται έντονα το φαινόμενο υποκατάστασης θέσεων πλήρους από μερική απασχόληση (Καραντινός κ.ά., 1997· Καραμεσίνη, 1999· ΠΑΕΠ, 2004α).

Προσωρινή απασχόληση

Τόσο στο σύνολο της ΕΕ (15) όσο και στην Ελλάδα το ποσοστό των εργαζομένων που απασχολούνται με κάποια μορφή προσωρινής εργασιακής σχέσης (βλ. Πίνακα 2), κινείται περί του 11 - 14% (Γεωργακοπούλου, 1996· ΕΙΕ, 1997).

Μία από τις βασικές διαστάσεις της προσωρινής απασχόλησης, η σύμβαση ορισμένου χρόνου μπορεί να χαρακτηριστεί ως "παραδοσιακή" άτυπη μορφή απασχόλησης για τα δεδομένα του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού. Βασική διαφορά της από την αορίστου χρόνου σύμβαση είναι πως λήγει αυτοδίκαια με την πάροδο του "ορισμένου χρόνου", χωρίς ο εργαζόμενος να θεμελιώνει δικαίωμα αποζημίωσης ή επαναπρόσληψης, παρά μόνο και υπο προϋποθέσεις, επίδομα ανεργίας ή μονιμοποίηση σε αντίστοιχη οργανική θέση. Γνώρισε ιδιαίτερη διάδοση τη δεκαετία του '80, όταν χρησιμοποιήθηκε κατεξοχήν από φορείς του δημόσιου και ευρύτερου δημόσιου τομέα (ΟΤΕ, ΔΕΗ, Δευτεροβάθμια εκπαίδευση κ.λπ.). Ο περιορισμός του θεσμού των "εκτάκτων" στα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του '90 και σε μικρότερο βαθμό η υποκατάσταση του εγχώριου εργατικού δυναμικού από αλλοδαπούς που δουλεύουν ανασφάλιστοι, οδήγησε σε αντίθεση με τις ευρωπαϊκές τάσεις, σε σχετική μείωση της προσωρινής απασχόλησης (Καραμεσίνη, 1999)³. Έτσι την περίοδο 1983-1995 οι προσωρινά εργαζόμενοι μειώθηκαν από 16.2% σε 11% ενώ την περίοδο 1995-2004 η συμμετοχή αυτής της κατηγορίας απασχολούμενων στην αύξηση των μισθωτών υπερβαίνει το 25%⁴. Από τα σχετικά στοιχεία επισημαίνεται πως η προσωρινή εργασία

³ Οι "έκτακτοι" σχεδόν πάντα κατέληγαν σε διορισμό, τουλάχιστον μέχρι την ψήφιση του ν.2190/94, που επιχείρησε να καθιερώσει ένα αντικειμενικό πλέγμα κριτηρίων για τους υποψήφιους δημοσίους υπαλλήλους. Παρόλα αυτά το φαινόμενο των διορισμών έπειτα από διαδοχικές προσωρινές προσλήψεις σε δημόσιους φορείς φαίνεται να αναπαράγεται, τουλάχιστον μέχρι την πρόσφατη υιοθέτηση σχετικής κοινοτικής οδηγίας που απαγορεύει τη συνεχή ανανέωση συμβάσεων ορισμένου χρόνου και πέραν της διετίας, εφόσον δε μεσολαβεί διάστημα λίγων μηνών μεταξύ δύο διαδοχικών προσλήψεων του ίδιου προσώπου.

⁴ Ακριβώς το ίδιο ποσοστό (10%) δίνει και έρευνα της εταιρίας δημοσκοπήσεων V-PRC για λογαριασμό της ΓΣΕΕ

παρουσιάζει σημαντική διείσδυση στις υπηρεσίες, τη βιομηχανία και το εμπόριο (25%, 15% και 6% των απασχολούμενων, αντίστοιχα), αφορά κυρίως θέσεις ανειδίκευτων εργατών και πωλητών, ενώ επηρεάζεται συνολικά από τη γενικότερη οικονομική συγκυρία (ΠΑΕΠ, 2003).

Η θεσμοθέτηση του δανεισμού εργαζομένων έγινε στην Ελλάδα με το νόμο 2956/2001, και ορίζεται ως "προσωρινή εργασία με διαμεσολάβηση τρίτου" μετά από σύναψη σχέσης εργασίας ανάμεσα σε μια επιχείρηση (*εργοδότη*), στον προσωρινά εργαζόμενο και σε μια επιχείρηση (*πελάτη*) που ζητάει εργαζόμενους για προσωρινή μίσθωση. Αποτελεί πεδίο επιχειρηματικής δράσης των Εταιριών Προσωρινής Απασχόλησης (ΕΠΑ) με τις οποίες ο εργαζόμενος και εφόσον επιθυμεί, υπογράφει σύμβαση εργασίας ανεξαρτήτως του συγκεκριμένου *πελάτη* στον οποίο παρέχει εργασία. Ο τελευταίος ασκεί πάνω στον εργαζόμενο διευθυντικό δικαίωμα, στα πλαίσια της σύμβασης, ενώ ο δανεισμός του μισθωτού γίνεται μόνο για προσωρινή απασχόληση, έως οκτώ (8) μηνών, με δυνατότητα ισόχρονης ανανέωσης⁵. Για αυτά τα λίγα χρόνια λειτουργίας των ΕΠΑ λείπουν αναλυτικές εκτιμήσεις της εξάπλωσης του φαινομένου.

Αυτό-απασχόληση

Η αυξημένη βαρύτητα των σύγχρονων μορφών αυτο-απασχόλησης στο σύνολο του παραγωγικού συστήματος, η τάση σύγκλισης με τις εξαρτημένες μορφές απασχόλησης σε πληθώρα ιδιοτήτων τους, και τα ποικίλα οικονομικά, θεσμικά και ασφαλιστικά ζητήματα που εγείρονται από την εξάπλωση τους αντανακλώνται σε σειρά νομοθετημάτων με κυρίαρχο το νόμο 2639/98 που επιχειρεί να ρυθμίσει τις σχέσεις σύναψης συμφωνίας μεταξύ εργοδότη και εργαζόμενου, για τις συναφείς δραστηριότητες. Ειδικότερα αναφέρεται στις συμβάσεις έργου, τα ιδιωτικά συμφωνητικά ανεξαρτήτων υπηρεσιών, στην εργασία

(1997), αναφέροντας πως 7% των μισθωτών δημόσιου και ιδιωτικού τομέα απασχολείται για ορισμένο διάστημα και 3% "ευκαιριακά".

⁵ Κοινοτική οδηγία υπ αρ. 96/ 71/ 16-12-96. Το Ευρωπαϊκό δίκαιο διακρίνει τις εξής δύο περιπτώσεις δανεισμού:

α) Το *γνήσιο ή εσωτερικό δανεισμό*, που αφορά έναν εργαζόμενο σε μια επιχείρηση, ο οποίος παραχωρείται με ειδική συμφωνία και για μικρό χρονικό διάστημα σε τρίτη επιχείρηση. Ο δανεισμός αυτός εφαρμόζεται συνήθως σε επιχειρήσεις που ανήκουν στον ίδιο όμιλο, όπως οι μεγάλες πολυεθνικές.

β) Το *μη γνήσιο ή κατά επάγγελμα δανεισμό* εργαζομένων σε επιχειρήσεις, που ασκούν για επιχειρηματικούς λόγους οι ΕΠΑ. Οι ΕΠΑ μπορούν να προσλαμβάνουν προσωπικό, ορισμένου ή αορίστου χρόνου, ενώ αναγγέλλουν τις προσλήψεις στον ΟΑΕΔ και ακολούθως συνάπτουν συμβάσεις παραχώρησης των εργαζομένων στον "έμμεσο εργοδότη". Σημειώνεται πως η δραστηριότητα των ΕΠΑ διαφέρει από αυτή των Ιδιωτικών Γραφείων Συμβούλων Εργασίας (Ι.Γ.Σ.Ε.), αν και μία επιχείρηση μπορεί να δραστηριοποιείται και στα δύο πεδία. Αντικείμενο των ΙΓΣΕ είναι η μεσολάβηση για την εξέρευση εργαζομένων για έναν εργοδότη, με αμοιβή στο ύψος του 10% των ετήσιων αποδοχών τους και για ένα μόνο χρόνο. Η "μεσιτεία" αυτή βαρύνει τον εργοδότη.

με το κομμάτι, στο φασόν, στην τηλεεργασία και στην εργασία κατοίκων. Προβλέπεται η υποχρεωτική δήλωση στις επιθεωρήσεις εργασίας κάθε συμφωνίας για παροχή υπηρεσιών ή έργου, διαφορετικά ο εργαζόμενος μπορεί να υποστηρίξει την απόκρυψη, από πλευράς εργοδότη, σύμβασης εξαρτημένης εργασίας⁶. Τέτοιες σημαντικές προσπάθειες κάλυψης των εργαζομένων με υπεργολαβία/ φασόν, δεν φαίνεται να αξιοποιήθηκαν ιδιαίτερα, όπως επιβεβαιώθηκε από σχετική καταγραφή στις Επιθεωρήσεις Εργασίας της Θεσσαλονίκης (βλ. ενότητα [*Έρευνα στις Επιθεωρήσεις Εργασίας*]).

Η παρουσία της μη αγροτικής αυτο-απασχόλησης στην Ελλάδα είναι οριακά πτωτική (από 15,4% το 1988 σε 14,8% το 2004), παρά τους σημαντικούς ρυθμούς συσσώρευσης και συγκεντροποίησης στο σύνολο της οικονομίας, και οι επιμέρους αυξητικές τάσεις της παρουσιάζουν θετική συσχέτιση με τους ανερχόμενους τομείς της οικονομίας, τα υψηλής εξειδίκευσης επαγγέλματα και το γυναικείο πληθυσμό. Με το συνυπολογισμό του πρωτογενούς τομέα, οι αυτό-απασχολούμενοι χωρίς προσωπικό αγγίζουν το 25% των απασχολούμενων στην Ελλάδα, ενώ σχεδόν το 90% των επιχειρήσεων διαθέτει λιγότερους από πέντε (5) εργαζόμενους (ΠΑΕΠ, 2004β). Βασικές αιτίες πίσω από αυτή την, εκ πρώτης όψεως "ανορθόδοξη", δυναμική είναι η σταθερά παρούσα κοινωνική αποδοχή της ιδιωτέυσης, η δυνατότητα φοροδιαφυγής και απόκρυψης εισοδημάτων, η επέκταση των υπεργολαβιών, οι κρατικές πολιτικές ενίσχυσης της επιχειρηματικότητας σε συνδυασμό με τον περιορισμό άλλων διεξόδων προς τη μισθωτή απασχόληση, η επέκταση του μεριδίου των συμβάσεων έργου, σε επιστημονικά και μη επαγγέλματα, κατά τη συνεργασία με φορείς της αυτοδιοίκησης και της ιδιωτικής ή δημόσιας εκπαίδευσης-κατάρτισης.

Άλλες μορφές ενέλικτων εργασιακών συμβάσεων και ευελιξίας του χρόνου εργασίας

Βασικός πυλώνας των σύγχρονων παρεμβάσεων στη λειτουργία των αγορών εργασίας είναι οι πολιτικές ευελιξίας του χρόνου εργασίας και οι γενικότερες ρυθμίσεις σε ζητήματα ωραρίων, υπερωριών, εφημεριών, βαρδιών και γενικότερης κατανομής και αμοιβής του εργάσιμου χρόνου. Ανάμεσά τους ξεχωρίζει η διευθέτηση του χρόνου εργασίας όπου τροποποιήθηκε τόσο 2000 όσο και το καλοκαίρι του 2005, στη λογική της δωδεκάμηνης διευθέτησης με βάση 256 ώρες του συνολικού ετήσιου χρόνου εργασίας ή εναλλακτικά της τετράμηνης διευθέτησης με επέκταση του εργάσιμου χρόνου έως δέκα ώρες ημερησίως και με υποχρέωση επιστροφής των επιπλέον ωρών υπό μορφή ρεπό-αδειών. Με αντίστοιχες θεσμικές πρωτοβουλίες η υπερωριακή απασχόληση χωρίστηκε σε δύο κατηγορίες, με τις

⁶ Σημειώνεται πώς ήδη από το 1990 (άρ. 22, ν. 1902/90) είχε καθιερωθεί το δικαίωμα κοινωνικής ασφάλισης σε όσους "...ραπτεργάτες και γενικά τα πρόσωπα (με) ...κύρια απασχόληση στις διαδικασίες παραγωγής και συσκευασίας προϊόντων ή παροχής υπηρεσιών, αμείβονται με το κομμάτι (φασόν) και εργάζονται στο σπίτι τους ή σε εργαστήρια που βρίσκονται εκτός του χώρου λειτουργίας των επιχειρήσεων του εργοδότη, έστω και αν χρησιμοποιούν δικά τους εργαλεία".

πρώτες οκτώ ώρες ανά εβδομάδα να ονομάζονται "υπερεργασία", και συνολική μείωση των ποσοστών προσαύξησης των αποδοχών⁷.

Από τα σχετικά στοιχεία προκύπτει πως η προσφυγή σε υπερωριακή εργασία είναι η πλέον διαδεδομένη διάσταση ευέλικτης αξιοποίησης του εργασιακού χρόνου και αποτελεί συχνά μια κοινά αποδεκτή στρατηγική και από πλευράς εργαζομένων, καθώς συμβάλει στην αύξηση εισοδημάτων. Οι υπερωριακά εργαζόμενοι έλληνες το 2001, δεν υπερβαίνουν το 5% των μισθωτών αλλά εργάζονται κατά μέσο όρο 10,2 επιπλέον ώρες την εβδομάδα (βλ. Πίνακα 2). Ο βαθμός διάδοσης της υπερωριακής απασχόλησης είναι πιθανά υποεκτιμημένος, δεδομένου του μεγάλου αριθμού αδήλωτων ή απλήρωτων υπερωριών, κυρίως στις μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις. Περαιτέρω αξιοποιούμενες μορφές είναι η εργασία σε βάρδιες/ τη νύχτα/ τα σαββατοκύριακα, ειδικά στη μεγάλη βιομηχανία και η εργασία κατόπιν ειδοποίησης (*on call*) σε πολυκαταστήματα εμπορίου. Στον αντίποδα, η διευθέτηση του εργάσιμου χρόνου δε φαίνεται να έχει αποτελέσει αντικείμενο ενδιαφέροντος των επιχειρήσεων, με βάση τα στοιχεία του Υπουργείου Απασχόλησης.

ΧΩΡΙΚΟΙ ΚΑΤΑΜΕΡΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΑΤΥΠΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

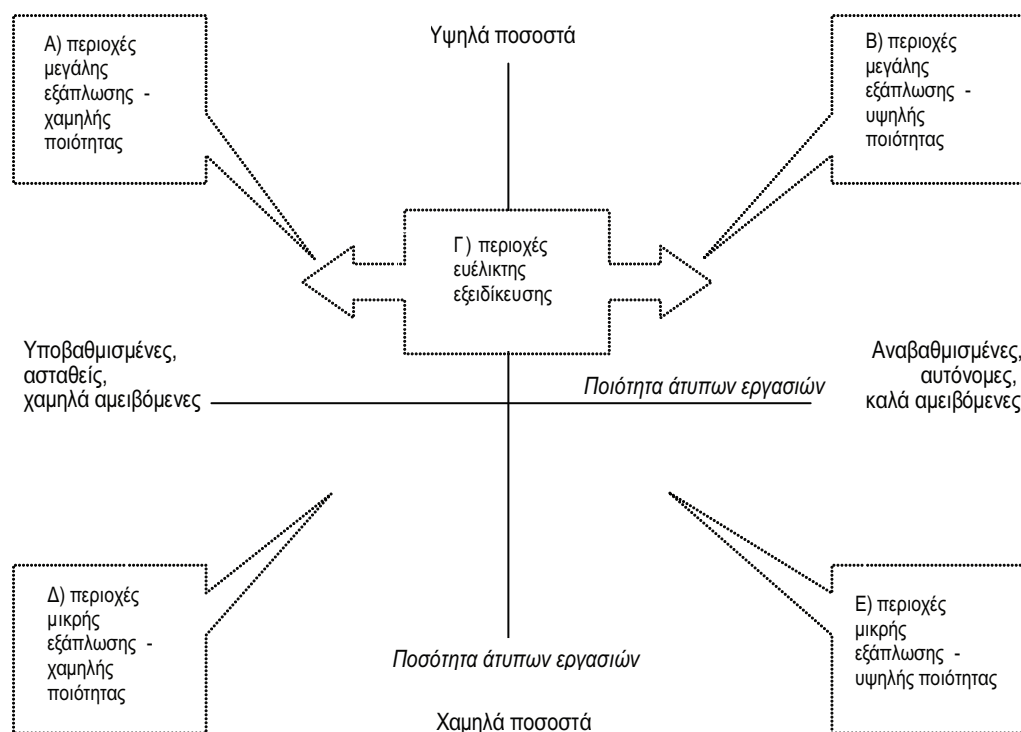
Αν κάπως έτσι έχουν τα πράγματα με την ευέλικτη/άτυπη εργασία στην Ελλάδα και ευρύτερα, εγείρονται ορισμένα ερωτήματα για τις χωρικές διαστάσεις του φαινομένου, καθώς όσα ειπώθηκαν στην προηγούμενη ενότητα μοιάζουν να συμβαίνουν "στο κεφάλι μιας καρφίτσας"⁸ ή στην καλύτερη περίπτωση, σε έναν ομοιογενή, μονοδιάστατο χώρο. Εύλογος είναι ο προβληματισμός σχετικά με το ποιες περιοχές εμπλέκονται σε άτυπες μορφές εργασίας; αν υπάρχει κάποια τυπολογία στην γεωγραφία της άτυπης απασχόλησης; και αν ναι, πώς αλληλεπιδρά η σύνθετη αυτή γεωγραφία με το πρότυπο ανάπτυξης περιοχών και την ενσωμάτωση της παραγωγικής βάσης τους στο διεθνές οικονομικό περιβάλλον; Παρά το ότι μια τεκμηριωμένη ανάλυση αυτών των ερωτημάτων υπερβαίνει τις δυνατότητες και τους περιορισμούς αυτού του άρθρου, στην παρούσα ενότητα θα επιχειρήσουμε μια καταρχήν απάντηση, στηριζόμενοι στα ευρήματα ορισμένων θεωρητικά πληροφορημένων εμπειρικών ερευνών για τοπικές αγορές εργασίας και περιοχές σε ανεπτυγμένες χώρες, κεντρικού ή περιφερειακού χαρακτήρα, της Ευρώπης και της Βορείου Αμερικής. Υποστηρίζουμε πως μια τέτοια διερεύνηση μπορεί να οδηγήσει στον εντοπισμό πέντε (5)

⁷ Ανάμεσα σε άλλες παρεμβάσεις επισημαίνεται αυτή του νόμου 1892/90 όπου καθιέρωσε για τις βιομηχανίες την δυνατότητα συνεχούς λειτουργίας -παλιότερα ίσχυε μόνο για ειδικούς και τεχνικούς λόγους- και την εφαρμογή του καθεστώτος της τέταρτης (4) βάρδιας.

⁸ Γνωστή έκφραση της Massey (1996).

τύπων περιοχών, ανάλογα με το είδος, την έκταση και τις ιδιομορφίες των άτυπων εργασιών που καθένας ενσωματώνει (Σχήμα 1).

Σχήμα 1. Χωρικοί καταμερισμοί της άτυπης εργασίας

Ορισμένες αποσαφηνίσεις είναι στο σημείο αυτό απαραίτητες. Η προτεινόμενη ταξινόμηση είναι δοκιμαστικού χαρακτήρα και χρειάζεται εμπλουτισμό με περισσότερο εμπειρικό υλικό. Εντούτοις πιστεύουμε πως αποτελεί μια ικανοποιητική αρχική προσέγγιση των σύνθετων φαινομένων που προσπαθεί να ομαδοποιήσει. Για τη σύνθεσή της έχουν χρησιμοποιηθεί δύο (2) βασικά κριτήρια: η *ποιότητα* και η *ποσότητα* των άτυπων/ευέλικτων εργασιών. Η έννοια της ποιότητας αναφέρεται στον αναβαθμισμένο/αυτόνομο/καλά αμειβόμενο ή αντίθετα στον καταναγκαστικό/εκμεταλλευτικό/υποαμειβόμενο χαρακτήρα των άτυπων εργασιών σε μια περιοχή. Παράλληλα η έννοια της ποσότητας εκτιμά τα μικρά ή μεγάλα ποσοστά εξάπλωσης των άτυπων δραστηριοτήτων στο σύνολο του πληθυσμού, κυρίως αυτού που βρίσκεται σε εργάσιμη ηλικία. Κάθε κριτήριο αντιστοιχεί σε έναν από τους δύο άξονες του παραπάνω σχήματος, και συγκεκριμένα η ποιότητα στον

οριζόντιο και η ποσότητα στον κατακόρυφο, και κυμαίνεται μεταξύ των αναφερόμενων ακραίων τιμών. Η απλουστευτική αυτή σχεδίαση επιτρέπει, έπειτα από κατάλληλη αξιολόγηση, τον προσδιορισμό του "στίγματος" κάθε περιοχής σε ένα φάσμα χωρο-κοινωνικών προτύπων.

Στη συνέχεια, για κάθε τύπο περιοχής θα παρουσιαστεί εν συντομία ο ιδιαίτερος εκείνος συνδυασμός οικονομικών, κοινωνικών, θεσμικών, πολιτιστικών και γεωγραφικών συνθηκών, των οποίων η κυριαρχία οδηγεί στο συγκεκριμένο πρότυπο διάδοσης των άτυπων εργασιών και θα αναφερθούν ενδεικτικά περιοχές-υποδείγματα για τους κοινωνικοοικονομικούς σχηματισμούς στους οποίους εστιάζουμε (Williams και Windebank, 1998· Leonard, 1998· Kesteloot, 1999· Herod, 2001). Τονίζουμε πως η προτεινόμενη ταξινόμηση είναι σε μεγάλο βαθμό σχηματική και δεν πρέπει να αντιμετωπίζεται σαν ένα αμετάβλητο σύνολο χαρακτηριστικών, που οδηγεί στην "αυτόματη" κατάταξη στη μία ή την άλλη κατηγορία. Τα χαρακτηριστικά που συγκροτούν το κάθε πρότυπο, μεταβάλλονται τόσο διαχρονικά όσο και υπό την επίδραση της συγκυρίας, οδηγώντας σε σημαντικές ανακατατάξεις. Επίσης η κλίμακα περιγραφής των φαινομένων ποικίλει σημαντικά και καθορίζεται από την αντίστοιχη κλίμακα μελέτης. Άλλοτε οι εξεταζόμενες περιοχές μπορεί να αποτελούν ολόκληρες περιφέρειες χωρών και άλλοτε να είναι τόποι στο εσωτερικό μιας περιφέρειας, που απέχουν λίγα χιλιόμετρα μεταξύ τους. Σε κάθε περίπτωση δεν πρέπει να παραγνωρίζονται οι διαφορετικές σημασιοδοτήσεις της έννοιας "άτυπη/ευέλικτη" εργασία ανάμεσα στα διαφορετικά γεωγραφικά πλαίσια.

A. Περιοχές μεγάλης εξάπλωσης - χαμηλής ποιότητας άτυπων εργασιών

Οι τόποι της κατηγορίας αυτής χαρακτηρίζονται από ευρύτατη διάδοση άτυπων εργασιών και δραστηριοτήτων στο παραγωγικό τους σύστημα, ανάμεσα στις οποίες κυριαρχούν υποβαθμισμένες και χαμηλά αμειβόμενες μορφές. Οι κάτοικοι τους είναι σε μεγάλο ποσοστό στρώματα του πληθυσμού με χαμηλά εισοδήματα και η βιομηχανική τους δομή αποτελείται, κατεξοχήν, από μικρού και μεσαίου μεγέθους επιχειρήσεις, που τείνουν να αντιμετωπίζουν το διεθνή και εσωτερικό ανταγωνισμό με στρατηγικές έντασης εργασίας και μείωσης του εργατικού κόστους. Ο συνδυασμός αυτός επιτρέπει την ύπαρξη υψηλών ποσοστών άτυπης εργασίας, τόσο από την πλευρά της προσφοράς όσο και από την πλευρά της ζήτησης. Επιπλέον κίνητρα εμπλοκής αποτελούν το μεγάλος κόστος των φορολογικών ρυθμίσεων ή των ασφαλιστικών εισφορών, σε συνδυασμό με τους ελλειπείς ελεγκτικούς μηχανισμούς και ένα πατερναλιστικού χαρακτήρα πρότυπο πολιτικής διαχείρισης.

Οι κοινωνικές συνθήκες, η τοπική προϊστορία και η κουλτούρα του πληθυσμού στις περιοχές *μεγάλης εξάπλωσης - χαμηλής ποιότητας άτυπων εργασιών*, αποδέχεται σε μεγάλο βαθμό την ύπαρξη άτυπων εργασιακών σχέσεων, ενίοτε μάλιστα την ενθαρρύνει, μέσα

από ένα πυκνό δίκτυο κοινωνικών και ιεραρχικών αλληλεξαρτήσεων. Πρωταγωνιστικός εδώ είναι ο ρόλος της οικογένειας/νοικοκυριού. Η ανοχή των τοπικών και κρατικών αρχών απέναντι στις άτυπες μορφές εργασίας, συνδέεται με την έλλειψη ισχυρών προνοιακών πολιτικών και τη βασική παραδοχή πως μια ενδεχόμενη ρυθμιστική παρέμβαση και ενίσχυση των ελεγκτικών μηχανισμών, είναι δυνατόν να μειώσει το ανταγωνιστικό πλεονέκτημα της περιοχής στη διεθνή αγορά και να οδηγήσει σε μείωση εισοδημάτων και κλείσιμο επιχειρήσεων.

Περιπτώσεις τέτοιων περιοχών, συναντώνται στις μελέτες περιφερειών του Ευρωπαϊκού Νότου, όπως οι αγροτικές περιοχές της Νότιας και Κεντρικής Ιταλίας, η Ανδαλουσία και Βαλένθια στην Ισπανία (Lobo, 1990· Barthelemy κ.ά., 1990· Warren, 1994), αλλά και στους τόπους εργασίας και κατοικίας των μειονοτήτων στις αμερικανικές μεγαλουπόλεις (Μαϊάμι, Νέα Υόρκη). Για την Ελλάδα, χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η Κεντρική Μακεδονία και άλλες περιοχές που συνδυάζουν τουρισμό και αγροτική πολυδραστηριότητα⁹.

B. Περιοχές μεγάλης εξάπλωσης - υψηλής ποιότητας άτυπων εργασιών

Οι περιοχές αυτές μοιάζουν εξαιρετικά με αυτές της προηγούμενης παραγράφου, όσον αφορά στην κοινωνική συγκρότηση και ειδικά στην αξιοποίηση των άτυπων εργασιών ως στρατηγικών οικογενειακής και ατομικής επιβίωσης. Στο επίπεδο της βιομηχανίας και των οικονομικών συνθηκών, παρουσιάζουν έναν ισχυρό τομέα, κυρίως μικρομεσαίων επιχειρήσεων, που υλοποιεί τεχνολογικό εκσυγχρονισμό και καινοτομίες, παράγοντας προϊόντα υψηλής προστιθέμενης αξίας. Εδώ κυριαρχούν οι στρατηγικές αναβάθμισης του εργασιακού παράγοντα. Παράλληλα τα ποσοστά ανεργίας είναι μικρά, σημαντικό τμήμα των εργαζομένων είναι ειδικευμένο και ελέγχει μεγάλο κομμάτι του εργασιακού του χρόνου, απολαμβάνοντας σχετικά καλών αποδοχών και εργασιακών συνθηκών. Οι κρατικές και τοπικές αρχές, όμοια με τον προηγούμενο τύπο περιοχών, παρουσιάζουν ανοχή στην παραβατικότητα, αλλά και ενεργοποιούνται στην κατεύθυνση ενίσχυσης των τοπικών επιχειρηματικών δικτύων, του "τοπικού κοινωνικού συμβολαίου".

⁹ Στα πλαίσια της ελληνικής πραγματικότητας, έχει εντοπιστεί το παραπάνω χωρο-κοινωνικό πρότυπο, από σειρά αναλύσεων που παρουσιάζουν το πώς, σε διαφορετικούς τόπους ή περιοχές και μέσα από ποικίλες μορφές παραγωγής, ένα μεγάλο μέρος εργαζομένων ενσωματώνεται στην παραγωγική διαδικασία, με ένα πλήθος εργασιακών συνθηκών και σχέσεων (Βαΐου κ.ά., 1991· Λεοντίδου, 1986). Η αυξημένη δυναμική αποκέντρωσης της παραγωγής στηρίζεται στις μικρομεσαίες επιχειρήσεις που παρουσιάζουν ορισμένα "πλεονεκτήματα" στην εμπλοκή τους με τις άτυπες δραστηριότητες, όπως: ευχέρεια αποφυγής εργατικής και ασφαλιστικής νομοθεσίας' φοροδιαφυγή' δυνατότητα εύκολου κλεισίματος και έπειτα επαναλειτουργίας' δοκιμή σαν άτυπη δραστηριότητα και έπειτα νομιμοποίηση' Η τάση των μικρών βιοτεχνιών να ενσωματώνουν άτυπη εργασία, επιβεβαιώνεται και σε μελέτες για την Ισπανία (Lobo, 1990), ανάμεσα σε διαφορετικούς κλάδους όπως το υπόδημα και η βιομηχανία ηλεκτρονικών.

Τέτοιες περιοχές συναντώνται στη βιομηχανία ηλεκτρονικών της Μαδρίτης, στις παλιές εξορυκτικές περιοχές της Ολλανδίας (Λαντγραάφ-Landgraaf), στην παλιά βιομηχανική-μεταλλευτική περιοχή του Γκραντ Φειίγι (Grand Faily) στην Γαλλία, αλλά και σε σχετικά ακμάζουσες περιοχές στο εσωτερικό ορισμένων Βορειοευρωπαϊκών κρατών και της Αμερικής, όπου μικρομεσαία στρώματα του πληθυσμού και εισοδηματίες εμπλέκονται σε άτυπες εργασίες, κυρίως για κοινωνικούς και δευτερευόντως για οικονομικούς λόγους (Benton, 1990· Repooy, 1990).

Γ. Περιοχές "ευέλικτης εξειδίκευσης"

Οι περιοχές αυτές αποτελούν ένα "ενδιάμεσο" χωρο-κοινωνικό πρότυπο που ισορροπεί περίτεχνα ανάμεσα στις περιοχές *μεγάλης εξάπλωσης - υψηλής ποιότητας* και *μεγάλης εξάπλωσης - χαμηλής ποιότητας άτυπων εργασιών* και είχε λάβει διεθνή αναγνώριση, τουλάχιστον ως τα μέσα της περασμένης δεκαετίας, ως μια επιτυχημένη στρατηγική βιομηχανικής και περιφερειακής ανάπτυξης.

Σύμφωνα με τους υποστηρικτές της "ευέλικτης εξειδίκευσης" στις περιοχές της "Τρίτης" Ιταλίας, στη Βάδη-Βυτεμβέργη της Γερμανίας, στη Σίλικον Βάλεϊ (Silicon Valley) των ΗΠΑ και αλλού κυριαρχούν συνεργαζόμενα δίκτυα μικρομεσαίων παραγωγικών μονάδων όπου (Piore και Sabel, 1984):

- α. είναι χωρικά συγκεντρωμένες και εξειδικευμένες σε έναν κλάδο ή σε συγγενείς κλάδους, κατά το πρότυπο των μαρσαλιανών "περιοχών- σύστημα",
- β. συνεργάζονται στενά στα πλαίσια δικτύων προμήθειας, εκπαίδευσης, αλληλοενημέρωσης και χρησιμοποιούν ευέλικτα, ως προς τις δυνατότητες παραγωγής, και αυτοματοποιημένα μηχανήματα,
- γ. απασχολούν πολυειδικευμένους εργαζόμενους, με σημαντικό βαθμό συμμετοχής στο σχεδιασμό της παραγωγής, και αναβαθμισμένες εργασιακές σχέσεις.

Παράλληλα το θεσμικό πλαίσιο και η κουλτούρα που επικρατεί, κυρίως στις περιοχές της Ιταλίας, ενσωματώνει ένα ελάχιστο κοινό παρανομαστή ρυθμίσεων και αμοιβαίας συνεργασίας μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας στο εσωτερικό της κάθε επιχείρησης, και μεταξύ επιχειρήσεων και υπερβολάβων, πρωμοδοτώντας την επέκταση άτυπων μορφωμάτων¹⁰. Νεότερες κριτικές προσεγγίσεις υποστήριξαν τις αρνητικές διαστάσεις των

¹⁰ Πράγματι, σε αντιδιαστολή με τον Ιταλικό νότο όπου η εκτεταμένη χρήση άτυπης εργασίας συνδέεται με βιομηχανικές μονάδες έντασης εργασίας, πελατειακές σχέσεις, και τον ενεργό ρόλο της μαφίας, στην Τρίτη Ιταλία τα υπερβολικά δίκτυα συνδέονται με την επικράτηση στα τοπικά πολιτικά πράγματα ενός αντιφατικού πλέγματος, πρώην κομμουνιστών και χριστιανοδημοκρατών, που υποστηρίζουν ποικιλοτρόπως τις παραγωγικές αυτές οντότητες. Για μια εκτενή παρουσίαση αλλά και κριτική του προτύπου της "ευέλικτης εξειδίκευσης" βλ. Murray, 1987· Amin, 1994.

μορφωμάτων αυτών και πώς η αποσυγκέντρωση της παραγωγής αξιοποιεί μια σειρά από αντιθέσεις μεταξύ των φύλων ή της εθνικής προέλευσης των απασχολούμενων, για την αύξηση του βαθμού αξιοποίησης και την επέκταση των δευτερευουσών αγορών εργασίας (Portes και Castells, 1995).

Δ. Περιοχές μικρής εξάπλωσης - χαμηλής ποιότητας άτυπων εργασιών

Οι περιοχές αυτές παρουσιάζουν υψηλά ποσοστά ανεργίας, που συχνά οφείλονται στη συρρίκνωση και το κλείσιμο πάλαι ποτέ ισχυρών βιομηχανικών συγκροτημάτων. Στο κοινωνικό επίπεδο απουσιάζουν τα δίκτυα κοινωνικής αλληλοϋποστήριξης, ο ενεργός ρόλος της οικογένειας, η διασπορά της μικροϊδιοκτησίας. Αντιθέτως η παραβατικότητα είναι κοινωνικά απορριπτέα από τα μεσαία και ανώτερα στρώματα του πληθυσμού, ενώ οι κρατικές πολιτικές ελέγχουν και αποτρέπουν τις άτυπες δραστηριότητες.

Λόγω υψηλής ανεργίας ο πληθυσμός διαθέτει το χρόνο, αλλά στερείται τα μέσα και τις διεξόδους προς την άτυπη αγορά εργασίας. Η έλλειψη προσόντων, υλικών και εργαλείων συνδυάζεται με το φόβο του εντοπισμού από τις κρατικές αρχές, που συνεπάγεται πρόστιμα ή στέρηση άλλων ευεργετημάτων. Σε πολλούς από αυτούς τους τύπους αναπαράγεται ένας φαύλος κύκλος αποκλεισμού από κάθε ενεργή δραστηριότητα και οι όποιες άτυπες δραστηριότητες προσφέρονται, είναι περιθωριακού και εντατικού χαρακτήρα κακοπληρωμένες εργασίες όπως ο καθαρισμός σπιτιών και γραφείων, οι κατ' οίκον εργασίες, οι ανασφάλιστες περιστασιακές απασχολήσεις. Σε άλλες πάλι περιοχές, με την ανάπτυξη δραστηριοτήτων του τριτογενούς τομέα και την προώθηση ξένων επενδύσεων, παρουσιάζεται η τάση επέκτασης των εργαζομένων με πλήρη, μερική ή προσωρινή απασχόληση, σε συναφείς δραστηριότητες. Όπως έχει υπογραμμιστεί το πρότυπο των περιοχών αυτών είναι αρκετά διαδεδομένο και τείνει να αναπαράγει τις χωρικές ανισότητες της επίσημης αγοράς εργασίας, αφού συχνά οι άτυπες μορφές δεν αποτελούν μέσο διεξόδου από τον αποκλεισμό (Williams και Windebank, 1998: 108).

Περιπτώσεις τέτοιων περιοχών συναντώνται αρκετά συχνά κυρίως σε φτωχές γειτονιές στο εσωτερικό πόλεων ή σε περιοχές κατοικίας εργατικών στρωμάτων, συχνά κρατικής ιδιοκτησίας, σε Δυτική Ευρώπη και Βόρεια Αμερική. Ως τυπικά παραδείγματα αναφέρονται, παρά τις επιμέρους διαφοροποιήσεις, το προτεσταντικό ανατολικό Μπέλφαστ (Belfast) στην Ιρλανδία, οι περιοχές των Ορλί-Σουαζί (Orly-Choisy) και Λίλ (Lille) στην Γαλλία, οι περιοχές του Χάρτλπουλ (Hartlepool), Ρεντκάρ (Redcar), Σάντερλαντ (Sunderland) στη Βορειοανατολική Αγγλία, και εν γένει των παλιών ανθρακωρυχείων στην ευρύτερη Μ. Βρετανία, (Jordan κ.ά., 1992' Morris, 1995' Castree κ.ά., 2004).

Ε. Περιοχές μικρής εξάπλωσης - υψηλής ποιότητας άτυπων εργασιών

Οι περιοχές αυτές είναι συνήθως σχετικά ακμάζουσες γειτονιές, με μικρά ποσοστά ανεργίας και κυριαρχία μικροαστικών στρωμάτων στον ενεργό πληθυσμό. Τα ενεργά κοινωνικά δίκτυα υποστήριξης και συνοχής απουσιάζουν και η βασική μορφή πρόσβασης στην αγορά εργασίας είναι η τυπική μορφή απασχόλησης. Παράλληλα με την ύπαρξη αυστηρών ελέγχων και ενεργών κρατικών προνοιακών πολιτικών, η γεωγραφική θέση των περιοχών αυτών αποτρέπει την επαφή με τύπους διαβίωσης περιθωριακών ή φτωχών στρωμάτων του πληθυσμού, περιορίζοντας σημαντικά την προσφορά άτυπης εργασιακής δύναμης.

Οι όποιες μορφές άτυπης εργασίας συναντώνται στις περιοχές αυτές είναι κυρίως αυτώνομου χαρακτήρα, ικανοποιητικά ή καλά αμειβόμενες. Τέτοιες είναι η φύλαξη και φροντίδα προσώπων ή παιδιών, η φροντίδα κήπων και σπιτιών, οι γενικότερες υπηρεσίες προς τα νοικοκυριά της περιοχής. Παράλληλα οι ίδιοι οι κάτοικοι μπορεί συστηματικά να απασχολούνται σε άτυπες δραστηριότητες σχετικές με το κύριο επάγγελμα τους, ή με εργασίες συντήρησης, καλλωπισμού, αναψυχής. Οι σχετικές μελέτες, αν και πραγματικά λίγες, επισημαίνουν την ύπαρξη τέτοιων περιοχών, στο εσωτερικό ή στα προάστια μεγάλων Βορειοευρωπαϊκών και Αμερικανικών πόλεων ή σε περιφέρειες με χαμηλή πληθυσμιακή πυκνότητα και συγκέντρωση υψηλών εισοδηματικά στρωμάτων. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν η Καλιφόρνια και η Βαλτιμόρη στις ΗΠΑ, τα προάστια του Σίδνεϋ στην Αυστραλία, του Laren στη Βόρεια Ολλανδία και της Στοκχόλμης στη Σουηδία, (Renooy P., 1990· Williams, 2004· Castree κ.ά., 2004).

ΤΟ ΤΟΠΙΚΟ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΚΑΙ Η ΑΤΥΠΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Με όσα ειπώθηκαν στην προηγούμενη ενότητα προσπαθήσαμε να αναδείξουμε πως η χωρική διάσταση συμβάλλει σημαντικά στη μελέτη του άτυπου φαινομένου, αναδεικνύοντας ότι διαφορετικοί τόποι, πολλές φορές στο εσωτερικό του ίδιου κοινωνικού σχηματισμού, διαμορφώνουν τα δικά τους παραγωγικό-οικονομικά πρότυπα αξιοποίησης των ευέλικτων/άτυπων εργασιών, σε αλληλεπίδραση βέβαια με τις διεθνούς και εθνικής κλίμακας αναδιαρθρώσεις. Μπορούμε συνεπώς να προχωρήσουμε στην αξιολόγηση του τοπικού παραγωγικού συστήματος της Θεσσαλονίκης, που εμβαθύνει στα πορίσματα αυτά και φέρνει στην επιφάνεια επιπλέον σημαντικές διαστάσεις.

Η επιλογή της Θεσσαλονίκης ως πεδίου μελέτης δεν είναι τυχαία, καθώς αποτελεί το δεύτερο σημαντικό αστικο-βιομηχανικό σύμπλεγμα της Ελλάδας, με έναν πληθυσμό που υπερβαίνει το ένα (1) εκατομμύριο και τους 750.000 κατοίκους, σε επίπεδο νομού και πολεοδομικού συγκροτήματος αντίστοιχα. Οι πρόσφατες ανατροπές στο πολιτικό καθε-

στός των χωρών της Βαλκανικής και οι γενικότεροι μετασχηματισμοί και γεωπολιτικές επιδιώξεις στη Νοτιοανατολική Μεσόγειο, έχουν φέρει την πάλαι ποτέ πολυεθνική πόλη στη θέση ενός "Μητροπολιτικού" κόμβου. Οι δυνατότητες και οι κατευθύνσεις αξιοποίησης αυτού του κομβικού ρόλου αποτελούν πεδίο προβληματισμού και αντιπαραθέσεων¹¹.

Στις παραγωγικές και εργασιακές δομές της Θεσσαλονίκης, όπως και σε ολόκληρο τον Ελληνικό Κοινωνικό Σχηματισμό, είναι μεγάλο το ιστορικό ειδικό βάρος των άτυπων μορφωμάτων. Αυτές οι δομές σε συνδυασμό με τη γεωγραφική εγγύτητα έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην προσέλκυση και αφομοίωση πλήθους μεταναστών τα προηγούμενα χρόνια. Εισροή μεταναστών και φυγή των μεταποιητικών επιχειρήσεων από και προς τις Βαλκανικές χώρες, αντίστοιχα, είναι οι δύο κεντρικές όψεις της μετασχηματιστικής δυναμικής στο τοπικό σύστημα. Η κρίση του βιομηχανικού τομέα και η αύξηση της ανεργίας, εμφανίζονται περισσότερο οξυμένες από ότι στην υπόλοιπη χώρα, ειδικά στις παραδοσιακά εκτενείς δραστηριότητες εντάσεως εργασίας οι οποίες ενσωμάτωναν ποικίλες μορφές "διάχυτων" δραστηριοτήτων στον αστικό και περιαστικό χώρο (Λεοντίδου, 1986· Βαΐου κ.ά., 1991· Λαμπριανίδης, 1996· Hatziprokoryiou, 2004). Στο σημερινό ΑΕΠ και την τομεακή κατανομή απασχόλησης της πόλης η βιομηχανία εξακολουθεί να διατηρεί ισχυρό αλλά συρρικνούμενο μερίδιο, απασχολώντας έναν στους τέσσερις εργαζόμενους σε ιδιωτικές επιχειρήσεις, με τις τριτογενείς δραστηριότητες να κυριαρχούν αλλά και τις επενδύσεις "μεγάλων" βιομηχανικών μονάδων να βρίσκονται στο 60% του πανελλαδικού μέσου όρου¹².

Για τη μελέτη των χωρικών και κλαδικών χαρακτηριστικών της άτυπης εργασίας στο τοπικό σύστημα αποφασίστηκε η πραγματοποίηση δύο (2) παράλληλων ερευνών-περίπτωσης: η πρώτη εστιάζει στις ευέλικτες/άτυπες συμβάσεις, που κατατίθενται στις Επιθεωρήσεις Εργασίας της περιοχής, και η δεύτερη προχωρά σε μια σε βάθος ανάλυση των αναδιαρθρώσεων στην τοπική βιομηχανία. Ο συνδυασμός αυτός επιτρέπει την αξιοποίηση μιας έως τώρα υποτιμημένης διοικητικής πηγής όπως οι Επιθεωρήσεις Εργασίας, η οποία φωτίζει πολλές πλευρές των αλλαγών στην τοπική αγορά εργασίας ως σύνολο, με ένα κλασικό εργαλείο εξέτασης ενός παραγωγικού συστήματος, όπως η μελέτη κατάλληλα σχεδιασμένου δείγματος επιχειρήσεων.

¹¹ Για μια αναφορά στη σχετική προβληματική βλ. Γκιάλης, 2004δ.

¹² Το ΑΕΠ του Ν. Θεσσαλονίκης το 2004 κατανέμεται κατά 25% (21,5%) σε δευτερογενείς και κατά 72, 5% (71,6%) σε τριτογενείς δραστηριότητες. Η απασχόληση κατά 25, 8%(22,3%) σε δευτερογενείς και κατά 66%(61,2%) σε τριτογενείς, ενώ η ιδιωτική απασχόληση κατά 32,5% (23%) σε δευτερογενείς και κατά 66, 5% σε τριτογενείς δραστηριότητες. Οι ιδιωτικές επιχειρήσεις κατά 21, 6% σε δευτερογενείς και κατά 76,5% σε τριτογενείς δραστηριότητες. Οι ιδιωτικές επενδύσεις βιομηχανιών με περισσότερους από 10 εργαζόμενους αγγίζουν τα 340 Ευρώ/κάτοικο. Στις παρενθέσεις οι αντίστοιχες τιμές σε πανελλαδικό επίπεδο, οι δραστηριότητες μεταφορών-επικοινωνιών καταγράφονται ως τριτογενείς (ΠΑΕΠ, 2004β).

Έρευνα στις Επιθεωρήσεις Εργασίας

Οι Επιθεωρήσεις Εργασίας, υπηρεσία του Υπουργείου Απασχόλησης γνωστή και ως Σώμα Επιθεωρητών Εργασίας (ΣΕΠΕ), υποδιαιρούνται στη Θεσσαλονίκη σε τέσσερις (4) τομείς: τον Κεντρικό, το Δυτικό, τον Ανατολικό και τον τομέα της βιομηχανικής περιοχής Σίνδου. Η καταγραφή των συμβάσεων που κατατίθενται σε αυτές έγινε με χρήση τεχνικών στρωματοποιημένης συστηματικής δειγματοληψίας ενώ λήφθηκε μέριμνα, μέσα από την ανάλυση στοιχείων επιχειρήσεων-εργαζομένων, για ελεγχόμενο υποσύνολο των συμβάσεων, ώστε να αποφευχθούν φαινόμενα διπλοκαταχωρήσεων (π.χ. περισσότερες από μία συμβάσεις το ίδιο έτος για τον ίδιο εργαζόμενο) και συναφή προβλήματα¹³.

Από τα πρώτα αποτελέσματα είναι εμφανές πως την περίοδο 2001-2004 αυξάνονται οι άτυπες εργασιακές σχέσεις που καταγράφονται στις Επιθεωρήσεις Εργασίας, σε ποσοστό που ξεπερνά το 30% (Πίνακας 3). Καμία από τις επιμέρους Επιθεωρήσεις Εργασίας δεν παρουσιάζει στασιμότητα ή μείωση, αφού η μικρότερη αύξηση είναι 10,3% (Κεντρικός Τομέας) ενώ η εντυπωσιακά μεγαλύτερη υπερβαίνει το 120% (Δυτικός Τομέας).

Πίνακας 3. Άτυπες μορφές εργασίας στις Επιθεωρήσεις Εργασίας, Ν. Θεσσαλονίκης, 2001-2004

Έτος	Τομέας Σίνδου		Δυτικός τομέας		Κεντρικός τομέας		Ανατ/κός τομέας		Ν. Θεσ/νίκης	
	συμ/σεις	% μετ.*	συμ/σεις	% μετ.*	συμ/σεις	% μετ.*	συμ/σεις	% μετ.*	συμ/σεις	% μετ.*
2001	2.699		3.578		11.276		14.300		31.853	
2004	3.469	28,5	7.930	121,6	12.433	10,3	18.890	32,1	42.722	34,1

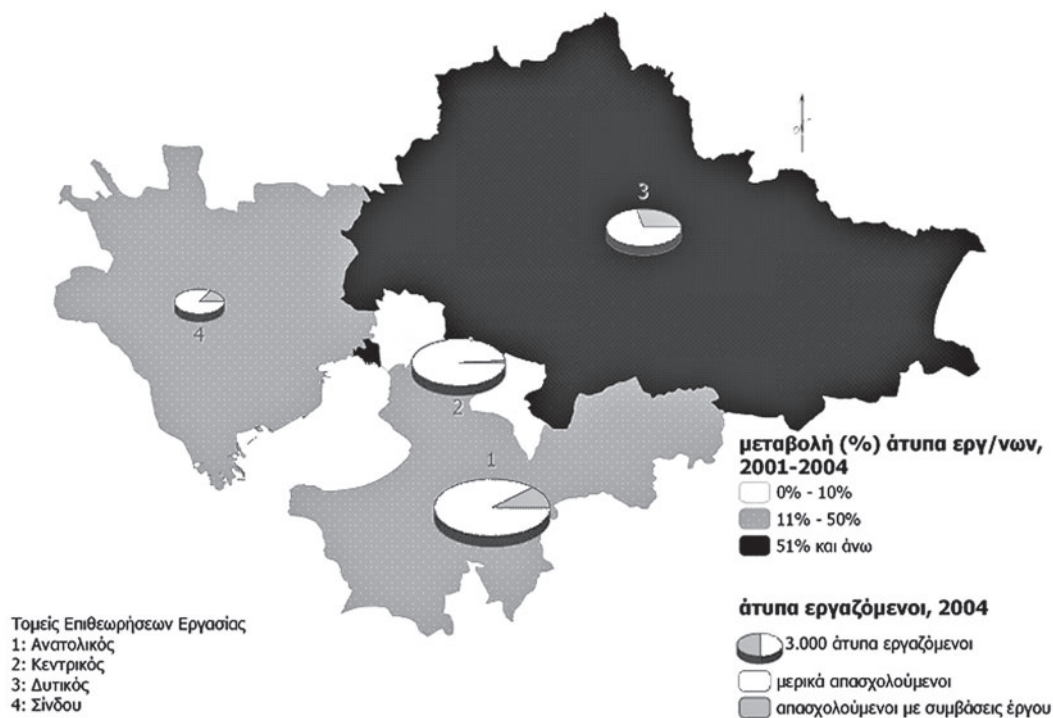
* Μεταβολή (%) ανάμεσα στα αναφερόμενα έτη

Από το σύνολο των συμβάσεων για το 2004, το 57% (72%) αφορά γυναίκες και το 9% (14%) αλλοδαπούς εργαζόμενους (εντός παρενθέσεων τα αντίστοιχα ποσοστά επί του συνόλου των μερικώς απασχολούμενων). Η ενδοτομεακή κατανομή στους δύο κύριους τύπους συμβάσεων που καταγράφουν οι Επιθεωρήσεις, στις συμβάσεις εργαζομένων μερικής απασχόλησης και έργου, υπογραμμίζει την αύξηση του μεριδίου των τελευταίων, παρά το ότι το μερίδιο των συμβάσεων μερικής απασχόλησης παραμένει πλειοψηφικό (88,

¹³ Η υποχρεωτική κατάθεση των σχετικών συμβάσεων στις αρμόδιες επιθεωρήσεις θεσπίστηκε, όπως ήδη ειπώθηκε, με το ν. 2639/98. Καταγράφονται: α) συμβάσεις μερικής απασχόλησης και β) συμβάσεις έργου-φασόν ή ιδιωτικά σύμφωνητικά ανεξαρτήτων υπηρεσιών. Το τελικό δείγμα που μελετήθηκε περιλαμβάνει τα βασικά στοιχεία των συμβάσεων, όπως τη δραστηριότητα της επιχείρησης, την ειδικότητα, το φύλο, την αμοιβή, το ωράριο, το είδος της εργασιακής σχέσης αλλά και την περιοχή κατοικίας του εργαζομένου. Σημειώνεται η έλλειψη κωδικοποίησης κατά τη φάση συλλογής των συμβάσεων από τους Επιθεωρητές, ο πλημμελής έλεγχος για την εφαρμογή τους και η έλλειψη μηχανογράφησης, γεγονότα που αποδυναμώνουν χωρίς να αναιρούν την αξία της συνολικής προσπάθειας. Για τα γεωγραφικά όρια ευθύνης των επιμέρους τομέων και περαιτέρω λεπτομέρειες βλ. Καρνάβου και Γκιάλης, 2002· Γκιάλης, 2005.

6% έναντι 11, 4% συμβάσεων έργου). Συνολικά οι συμβάσεις που παρουσιάζουν εξαιρετικά αυξητικές ποσοστιαίες μεταβολές, υπερκαλύπτοντας τη μέση μεταβολή μεταξύ 2001-2004, είναι οι μερικής απασχόλησης στο Δυτικό Τομέα (105,2%) καθώς και οι έργου στους Ανατολικό και Δυτικό (406,8% και 173,6% αντίστοιχα). Η διάδοση των ελαστικών/άτυπων μορφών απασχόλησης στην πόλη και την ευρύτερη περιοχή της Θεσσαλονίκης καθορίζεται από τα χωρικά πρότυπα εξάπλωσης σύγχρονων δραστηριοτήτων εμπορίου και υπηρεσιών που μετακινούνται προς τις Νοτιοανατολικές, κυρίως περιαστικές, περιοχές, παραμένει ισχυρή στις αμιγώς κεντρικές περιοχές όπου και η ισχυρότερη συγκέντρωση δραστηριοτήτων, αλλά επεκτείνεται και προς τις βορειοδυτικές περιοχές (Σχήμα 2).

Σχήμα 2. Άτυπα ελαστικά εργαζόμενοι στη Θεσσαλονίκη, Επιθεωρήσεις Εργασίας, 2001-2004

Ποιο είναι όμως το μέρος της αυξητικής αυτής μεταβολής των συμβάσεων ελαστικής/άτυπης απασχόλησης που αντιστοιχεί στους επιμέρους τομείς δραστηριοτήτων; Σύμφωνα με τα διαθέσιμα δεδομένα, οι συμβάσεις μερικής απασχόλησης και έργου στις βιομηχανικές δραστηριότητες του Ν. Θεσσαλονίκης αυξήθηκαν κατά 14,1% την περίοδο 2001-2004, έναντι τριπλάσιου ρυθμού επέκτασης στον τριτογενή τομέα (Πίνακας 4).

Πίνακας 4. Μεταβολή εργαζομένων με συμβάσεις Μερικής Απασχόλησης και Έργου ανά τομέα δραστηριότητας, Ν. Θεσσαλονίκης, 2001-2004

Τομείς οικονομικής δραστηριότητας	Ν. Θεσ/νίκης			
	2001	2004	% μεταβολή	
Πρωτογενής	25	13	-49,0%	
Δευτερογενής	Βιομηχανία - μεταποίηση	3.736	4.265	14,1%
	Κατασκευές	1.073	1.421	32,5%
Τριτογενής	27.019	37.779	39,8%	
Σύνολο τομέων	31.853	43.478	36,5%	

Προκύπτει πως το πρόσφατο ρυθμιστικό πλαίσιο αξιοποιείται από τις επιχειρήσεις εμπορίου και υπηρεσιών (86,9% των συνολικών συμβάσεων), ιδιαίτερα δε από πολυκαταστήματα, εμπορικές επιχειρήσεις και φροντιστήρια-εκπαιδευτήρια. Οι συμβάσεις στη βιομηχανία, είναι συγκριτικά λιγότερες και επικεντρώνονται σε κλάδους παραδοσιακής εξειδίκευσης του παραγωγικού συστήματος της Θεσσαλονίκης. Η σχετικά χαμηλή συμμετοχή της μεταποίησης στη μερική απασχόληση οφείλεται, μεταξύ άλλων παραγόντων που ήδη επισημαίναμε στην ενότητα [*Κρίση, αναδιάρθρωση και άτυπη εργασία: πρόσφατες εξελίξεις σε διεθνές και εθνικό επίπεδο*], και στο ότι: α) από πλευράς εργατικού δυναμικού, αποφεύγεται η μίσθωση σε ολιγόωρη βάση, με δεδομένο το χαμηλό επίπεδο των αποδοχών (περί τα 350 Ευρώ/μήνα), β) ειδικά για τις μεγάλες βιομηχανικές μονάδες, η μερική απασχόληση φαίνεται να μη συνάδει με τα παραγωγικά τους πρότυπα (βλ. μετακινήσεις, βάρδιες κ.λπ.). Παράλληλα, οι συμβάσεις έργου στη μεταποίηση, αφορούν κυρίως ειδικές μορφές συνεργασιών ανάμεσα στην επιχείρηση και τον εργαζόμενο (π.χ. τεχνικοί ασφαλείας), ενώ είναι εμφανής η αδυναμία ρύθμισης του εκτεταμένου πλέγματος υπεργολαβικών σχέσεων παραγωγής, καθώς οι σχετικές συμβάσεις φασόν που νομιμοποιούνται μέσω των αρμοδίων αρχών είναι ελάχιστες. Τέλος πρέπει να επισημανθεί πως για πρώτη φορά καταγράφεται ένα μικρό ποσοστό εργαζομένων σε καθεστώς δανεισμού μέσω ΕΠΑ, που αφορά περίπου 750 άτομα.

Ζήτημα προβληματισμού αποτελεί το γεγονός ότι η μερική απασχόληση, με βάση τις υπαρκτές συμβάσεις στις Επιθεωρήσεις Εργασίας, εμφανίζεται περίπου τριπλάσια (10,2%) από τις εκτιμήσεις του Εθνικού Στατιστικού Φορέα για τη Θεσσαλονίκη (Πίνακας 5). Όπως έχει ήδη επισημανθεί, οι όποιες συγκρίσεις και αναγωγές εμπεριέχουν ποσοστά σφάλματος, τόσο λόγω της φύσης της παρούσας μελέτης (π.χ. καταγραφή συμβάσεων που νομιμοποιούνται σε Επιθεωρήσεις Εργασίας και όχι του συνόλου του φαινομένου, αδυναμία προσδιορισμού του βαθμού εφαρμογής των συμβάσεων στην πράξη) όσο και λόγω των περιορισμών των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού της ΕΣΥΕ (π.χ. στοιχεία για μερικά

απασχολούμενους στη Θεσσαλονίκη με βάση μικρό δείγμα ερωτηματολογίων και στηριζόμενα στην προσωπική άποψη του ερωτώμενου για τη φύση της εργασίας του). Μπορεί για παράδειγμα κάποιος να εμφανίζεται ως εργαζόμενος με σύμβαση μερικής απασχόλησης στην Επιθεώρηση Εργασίας αλλά στην πράξη να δουλεύει με πλήρες ωράριο και αποδοχές, ώστε ο εργοδότης να αποφεύγει τμήμα του έμμεσου εργατικού μισθού ή σε άλλες περιπτώσεις κάποιος να απαντά ότι είναι πλήρως απασχολούμενος στην Έρευνα Εργατικού Δυναμικού ενώ εργάζεται με σύμβαση αορίστου χρόνου, πενθήμερο και πεντάωρο ανά ημέρα. Με δεδομένες τις αδυναμίες και των δύο μεθοδολογιών, αλλά και την προσπάθεια αξιοποίησης εναλλακτικών διοικητικών πηγών ή την επισήμανση αποκλίσεων από την ΕΣΥΕ και από άλλους ερευνητές, παραθέτουμε τα σχετικά στοιχεία (ΠΑΕΠ, 2004β: 120· Γαβρόγλου, 2004: 7· Κουζής, 2002: 12).

Πίνακας 5. Μερική απασχόληση, Ν. Θεσσαλονίκης, 2001 και 2004

	2001		2004	
	αρ.	%	αρ.	%
Απασχολούμενοι	334.592	100,0	370.369	100,0
Πλήρης απασχόληση	321.251	96,0	356.729	96,3
Μερική απασχόληση	13.341	4,0	13.640	3,7
Μερική απασχόληση (ΣΕΠΕ)	29.758	8,9	37.867	10,2

Πηγή: Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, ΕΣΥΕ

Έρευνα σε βιομηχανικές επιχειρήσεις του Ν. Θεσσαλονίκης

Τις τάσεις αυτές μελετήσαμε σε βάθος στα πλαίσια της έρευνας πεδίου σε δείγμα βιομηχανικών επιχειρήσεων. Οι κλάδοι που μελετήθηκαν και οι αντίστοιχοι διηρήφιοι κατά *nace* κωδικό αυτών είναι: *ποτά: 15, υποδήματα: 19, κλωστοϋφαντουργία: 17, μη μεταλλικά ορυκτά: 26, μηχανήματα: 29 και Η/Υ- πληροφορική: 30*¹⁴. Προέκυψε πως το μεγαλύτερο ποσοστό των εργαζομένων στους υπό εξέταση κλάδους έχει σύμβαση αορίστου χρόνου (71,6%). Οι αμέσως επόμενες μεγάλες ομάδες είναι οι εργαζόμενοι με σύμβαση ορισμένου χρόνου (16,1%) και οι εποχιακά εργαζόμενοι (4,1%). Μικρότερη συχνότητα εμφάνισης έχουν οι εργαζόμενοι με δελτίο παροχής υπηρεσιών (3,3%), με μερική απασχόληση (2,8%) και με σύμβαση έργου (1,1%).

Η εικόνα αυτή διαφοροποιείται σημαντικά ανάμεσα στους διάφορους κλάδους, αναδεικνύοντας παραγωγικούς τομείς με ισχυρά τμήματα ευέλικτης απασχόλησης και άλλους με κυριαρχία τυπικών εργασιακών προτύπων. Ενδεικτικά αναφέρονται ορισμένα

¹⁴ Η έρευνα διενεργήθηκε την περίοδο 2001-2002 και αφορούσε τη συμπλήρωση ερωτηματολογίου, σχετικά με τον τεχνολογικό εκσυγχρονισμό, τις εργασιακές σχέσεις και τις γεωγραφικές διαστάσεις αυτών, σε δείγμα 200 επιχειρήσεων, μικρών και μεγάλων, έξι παραγωγικών κλάδων (Γκιάλης, 2004β).

κλαδικά παραδείγματα:

- α. Στα ποτά κυριαρχεί ένα πρότυπο μεγάλης επιχείρησης, με τρεις στους τέσσερις εργαζόμενους να έχουν πλήρη απασχόληση και μια μερίδα εργαζομένων ορισμένου χρόνου (16,3%). Σημαντική παρουσία έχουν οι εργαζόμενοι σε εσωτερικές υπεργολαβίες στο χώρο παραγωγής, και δευτερευόντως οι εργαζόμενοι με παροχή υπηρεσιών. Ανάμεσα όμως στις μικρομεσαίες επιχειρήσεις του κλάδου, η εργασιακή πραγματικότητα είναι διαφορετική. Εδώ η εποχιακή-έκτακτη απασχόληση παίζει βαρύνοντα ρόλο και συνολικά μαζί με τις "άλλες μορφές" απασχόλησης υπερτερούν της σταθερής αορίστου χρόνου εργασίας¹⁵.
- β. Οι βιοτεχνίες υποδημάτων λειτουργούν κατά βάση εποχικά, με παρωχημένο μηχανολογικό εξοπλισμό και έλλειψη οικονομικών κλίμακας, ενώ συνολικά ο κλάδος διέρχεται μακροχρόνια κρίση ανταγωνιστικότητας. Τα παραπάνω αντανακλώνται στην ποιότητα και ποσότητα των εργασιακών ρυθμίσεων καθώς μεγάλα ποσοστά εποχιακής απασχόλησης (61,3%) συνοδεύονται από μικρότερα ποσοστά σταθερής απασχόλησης (17,3%), και μονοψήφια ποσοστά εργαζομένων ορισμένου χρόνου ή με δελτίο παροχής υπηρεσιών (3,9%).
- γ. Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο σύγχρονος κλάδος των ηλεκτρονικών υπολογιστών-πληροφορικής. Συγκεντρώνει χαμηλά ποσοστά εργαζομένων με σχέση αορίστου χρόνου (51,3%), ενώ έχει την υψηλότερη συγκέντρωση συμβάσεων ορισμένου χρόνου (26,9%), δελτίου παροχής υπηρεσιών (12,1%), και μερικής απασχόλησης (3,5%), ανάμεσα σε όλες τις παραγωγικές δραστηριότητες. Επίσης είναι ο μόνος κλάδος στον οποίο δηλώθηκαν αξιολογικά τμήματα εργαζομένων σε καθεστώς πρακτικής άσκησης-μέσο ΟΑΕΔ (3,6%).

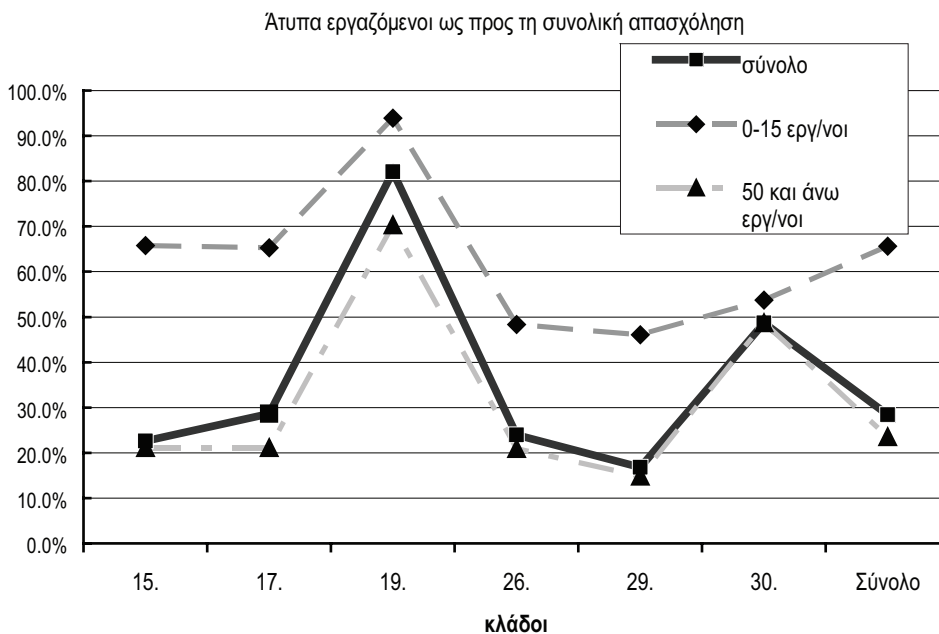
Στο σύνολο του δείγματος και σε κάθε 100 θέσεις εργασίας, περίπου 28 θέσεις αφορούν άτυπες μορφές συμβάσεων. Η χειρότερη επίδοση είναι αυτή του κλάδου υποδημάτων ο οποίος έχει 82 άτυπες θέσεις εργασίας ανά 100 εργαζόμενους, και η καλύτερη των κλάδων μηχανημάτων και ποτών με 17 και 22 θέσεις αντίστοιχα. Στο σχήμα που ακολουθεί, φαίνεται η διαφοροποίηση της ποσοστιαίας συμμετοχής των άτυπα εργαζομένων στο σύνολο της απασχόλησης, ανάλογα με τον κλάδο και τα διαφορετικά μεγέθη επιχειρήσεων (Σχήμα 3).

Εξετάζοντας τη γεωγραφική κατανομή των ευρημάτων της έρευνας προκύπτει πως στο Δ. Θεσσαλονίκης σχεδόν οι μισοί εργαζόμενοι (51,3%), στους παραγωγικούς κλάδους της έρευνας, έχουν ελαστικές μορφές συμβάσεων. Η πραγματικότητα αυτή αποδίδεται, μεταξύ άλλων, στη συγκέντρωση πολλών μικρών επιχειρήσεων στις κεντρικές περιοχές της

¹⁵ Στις "άλλες μορφές" συγκαταλέγονται οι περιπτώσεις έκτακτης, συχνά ανασφάλιστης, απασχόλησης Ελλήνων ή αλλοδαπών σε ευκαιριακές εργασίες (π.χ. αγροτικές εργασίες).

Θεσσαλονίκης, οι οποίες διανύουν περίοδο παραγωγικής συρρίκνωσης και προσφεύγουν συστηματικά σε άτυπη εργασία για την αντιμετώπιση των αναγκών τους. Επίσης εντοπίστηκαν: α) σημαντικά ποσοστά εποχικής απασχόλησης στους δυτικούς Δήμους του ΠΣΘ, β) μερικής απασχόλησης και δελτίου παροχής υπηρεσιών στη βορειοανατολική αστική και ευρύτερη περιοχή (Πίνακας 6).

Σχήμα 3. Ποσοστιαία συμμετοχή των άτυπα εργαζομένων στο σύνολο της απασχόλησης, ανά κλάδο, Έρευνα Πεδίου, 2001-2002

Πίνακας 6. Γεωγραφική κατανομή εργαζομένων στους κλάδους του δείγματος ανά εργασιακή σχέση, Ν. Θεσσαλονίκης, 2002

	A_ΕΠΘ ^α	Δ. Θεσ/νικης	Δ_ΕΠΘ ^β	ΥΠ_ΘΕΣΥ	Ν. Θεσ/νικης
Εργαζόμενοι αορίστου χρόνου	65,8	51,3	82,7	65,3	71,7
Εργαζόμενοι ορισμένου χρόνου	20,0	20,8	8,7	27,9	15,4
Άλλες μορφές	14,2	27,9	8,6	6,7	12,9
Γενικό Άθροισμα	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Αφορά αντίστοιχα τους δήμους:

^α του ανατολικού Π.Σ.Θ. και της ευρύτερης περιοχής,

^β του δυτικού Π.Σ.Θ. και της ευρύτερης περιοχής και

Υ των υπολοίπων του νομού

Πέρα από τις εργασιακές σχέσεις στο εσωτερικό των επιχειρήσεων, η έρευνα ανέδειξε πως η ανάθεση υπεργολαβίας είναι ιδιαίτερα διαδεδομένη τακτική μείωσης του εργατικού κόστους και κατακερματισμού της παραγωγικής διαδικασίας (περισσότερο από το 30% των επιχειρήσεων κάθε κλάδου και το 46% του συνολικού δείγματος "αναθέτει"), παρουσιάζοντας ιδιαίτερα μεγάλη εξάπλωση τόσο σε παραδοσιακούς κλάδους, όπως η υποδηματοποιία (76,7%), όσο και σε σύγχρονες δραστηριότητες όπως η συναρμολόγηση ηλεκτρονικών υπολογιστών.

Το τοπικό πρότυπο διάχυτης βιομηχανίας δε φαίνεται να ταυτίζεται με τα πρότυπα των περιοχών *ευέλικτης εξειδίκευσης*. Ενδεικτικά αναφέρεται πως στην ερώτηση για συμμετοχή σε δίκτυο επιχειρήσεων που παράγουν αντίστοιχα προϊόντα, το 87,5% των επιχειρήσεων απάντησε αρνητικά. Αντίστοιχα, τα ποσοστά αρνητικών απαντήσεων σχετικά: α) με τη δυνατότητα παραγωγής διαφοροποιημένων προϊόντων και β) την ύπαρξη ενός κεντρικού πυρήνα πολυειδικευμένων εργαζόμενων, ήταν εξαιρετικά υψηλά (95% και 97%, συνόλου αντίστοιχα), ενώ οι καινοτομίες στην παραγωγική διαδικασία είναι ελάχιστες (11% θετικών απαντήσεων).

Με βάση τα παραπάνω, οι βιομηχανικές επιχειρήσεις των υπό εξέταση δραστηριοτήτων, δε φαίνεται να παράγουν ποικίλα προϊόντα μέσα από ευέλικτες γραμμές παραγωγής και χρήση προηγμένων τεχνολογικών συστημάτων, και τα όποια ευρήματα αφορούν κυρίως μεγάλες μονάδες, που μέσα από οικονομίες κλίμακας εκσυγχρονίζουν τη γραμμή παραγωγής τους με σύγχρονες τεχνολογίες. Παράλληλα απουσιάζει σχεδόν ολοκληρωτικά η δικτύωση των επιχειρήσεων για τη δημιουργία κοινών υποδομών για προμήθειες, τεχνογνωσία και προώθηση προϊόντων, ειδικά από τους παραδοσιακούς κλάδους και τις μικρές επιχειρήσεις (Γκιάλης, 2004β και 2004γ).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Όπως προκύπτει από τις συνδυασμένες έρευνες-περίπτωσης, το τοπικό παραγωγικό σύστημα της Θεσσαλονίκης παρουσιάζει σημαντικούς βαθμούς ελευθερίας προς την κατεύθυνση της ευελιξίας. Μιας ευελιξίας που στηρίζεται κυρίως: α) στην εκτεταμένη χρήση άτυπων μορφών εργασίας, και β) στη μείωση του κόστους εργασίας μέσα από τη διάχυση σταδίων της παραγωγικής διαδικασίας στο χώρο της πόλης, της ευρύτερης περιοχής ή ακόμη και σε γειτονικές Βαλκανικές χώρες. Μοιάζει σαν η "πρωτεύουσα του φασόν" με τους πολλούς αφανείς εργαζόμενους σε ημιυπόγεια και γειτονιές να μετεξελισσεται σε σύγχρονη μεγαλούπολη με διάχυση ποικίλων μορφών απασχόλησης στον αστικό και περι-αστικό ιστό, πολλοί από τους οποίους εργάζονται με άτυπες μορφές.

Αυτή η σημαντική εξάπλωση εργασιακής και παραγωγικής ευελιξίας, δε φαίνεται να αντιστοιχεί σε μια καθολική δυναμική προς το μη-τυπικό και το ευέλικτο αλλά μάλλον

σε μια αντιφατικού χαρακτήρα τάση επέκτασης των άτυπων εργασιών, όπως έδειξαν χαρακτηριστικά τα ευρήματα της μελέτης περίπτωσης ανάμεσα στους διαφορετικούς τομείς, κλάδους ή τις υπο-περιοχές. Οι τριτογενείς δραστηριότητες αξιοποιούν σε μεγαλύτερο βαθμό σύγχρονες μορφές ευέλικτης εργασίας, όπως η μερική απασχόληση στο εμπόριο-υπηρεσίες, και οι συμβάσεις έργου στις υπηρεσίες εκπαίδευσης-κατάρτισης. Η βιομηχανία και συνολικά οι δευτερογενείς δραστηριότητες, είναι πιο διστακτικές στις νέες μορφές εργασίας, ενώ παραμένουν προσκολλημένες σε παραδοσιακές μορφές όπως η εργασία ορισμένου χρόνου και οι ποικίλες μορφές ευελιξίας του χρόνου εργασίας και υπερωριακής απασχόλησης. Η εικόνα αυτή διαφοροποιείται σημαντικά ανάμεσα στις επιμέρους εξειδικεύσεις και τα διαφορετικά μεγέθη των επιχειρήσεων, καθώς υπάρχουν μεγάλες βιομηχανικές μονάδες που συνδυάζουν την πλήρη και τυπική απασχόληση για το σύνολο του προσωπικού με κυμαινόμενα ποσοστά ανάθεσης υπεργολαβιών, και άλλες μικρές επιχειρήσεις οι οποίες στηρίζονται αποκλειστικά στην υπερεργασία του ιδιοκτήτη, την αδήλωτη απασχόληση αλλοδαπών και την ευκαιριακή επιστράτευση μελών της οικογενείας. Συνολικά τα ευρήματα για την περιοχή μελέτης, προσιδιάζουν προς ένα πρότυπο χωρικών καταμερισμών της άτυπης εργασίας, που μοιάζει με αυτό των περιοχών *μεγάλης εξάπλωσης – χαμηλής ποιότητας άτυπων εργασιών*.

Με άλλα λόγια: διαφορετικοί τόποι, περιοχές ή κλάδοι, ανάλογα με τις ιδιαιτερότητες και τις αντιθέσεις του τοπικού παραγωγικού συστήματος και την αλληλεπίδραση με το διεθνές πεδίο, διαμορφώνουν τα δικά τους πρότυπα άτυπων εργασιών, που συχνά διαφέρουν σημαντικά από τα κυρίαρχα πρότυπα. Ακολουθώντας τους Massey (1996) και Williams (1998), υποστηρίζουμε πως οι *χωρικοί καταμερισμοί της άτυπης εργασίας*, όμοια με τους χωρικούς καταμερισμούς της τυπικής εργασίας, αποτελούν το σύνθετο αποτέλεσμα του συνδυασμού μιας σειράς επιπέδων επιτυχούς διάχυσης νέων κύκλων επενδύσεων και κρίσεων, που αλληλεπιδρούν με προϋπάρχουσες χωρικές δομές και οδηγούν σε διαφορετικά τοπικά αποτελέσματα.

Με αυτήν τη μεθοδολογία, η κατανόηση της γεωγραφικής διαφοροποίησης των άτυπων μορφών εργασίας, γίνεται με όρους δυναμικής του συστήματος παραγωγικών σχέσεων στο οποίο εντάσσονται, και όχι στατικά. Οι τοπικές χωρικές δομές, δεν αποτελούν απλούς παθητικούς δέκτες, αλλά συμμετέχουν και καθορίζουν τις εξωτερικές συνθήκες, με διαφορετικό τρόπο. Συνεπώς, τα χαρακτηριστικά και η εξάπλωση των άτυπων μορφών εργασίας σε έναν τόπο, αποτελούν προϊόν αλληλεπίδρασης ανάμεσα σε οικονομικές, κοινωνικές, θεσμικές, περιβαλλοντικές, πολιτιστικές και χωρικές συνθήκες, που με τη σειρά τους προέκυψαν από προηγούμενους κύκλους συσσώρευσης και αναδιάρθρωσης.

Υπογραμμίζεται πως, τα εμπειρικά ευρήματα που παρουσιάστηκαν προηγούμενα, δεν είναι καταληκτικά των εξελίξεων γύρω από την άτυπη εργασία, και μάλλον θέτουν

περισσότερα ερωτήματα από αυτά που απαντούν. Ο ακριβής προσδιορισμός των τάσεων που επισημάνθηκαν, προϋποθέτει μια ενδελεχή σύγκριση με βασικά μεγέθη της αγοράς εργασίας στο Ν. Θεσσαλονίκης (απασχολούμενοι στη βιομηχανία, μισθωτοί κ.ά.), και συσχέτιση με αντίστοιχες επίσημες καταγραφές, έτσι ώστε να διερευνηθεί περαιτέρω το πραγματικό μέγεθος των άτυπων εργασιακών σχέσεων σε σχέση με την τυπική απασχόληση. Μένει λοιπόν η προσπάθεια αυτή να συνεχιστεί, οι καταμερισμοί αυτοί να μελετηθούν στα πλαίσια της ελληνικής πραγματικότητας, στην κατεύθυνση της ανάπτυξης μιας γεωγραφίας της εργασίας και των άτυπων μορφών της.

Κλείνοντας, οφείλουμε να επισημάνουμε πως οι αναδιαρθρώσεις στο πεδίο των εργασιακών σχέσεων, αποτελούν βασικές συνιστώσες του κατακερματισμού των εργαζόμενων σε επιμέρους ομάδες ανταγωνιστικών συμφερόντων. Απέναντι στην πραγματικότητα αυτή, οι εργατικοί φορείς και τα συνδικάτα μοιάζουν να στέκουν αμήχανα ή αδύναμα, ενώ η εκπροσώπηση εργαζομένων με άτυπες μορφές απασχόλησης είναι ελάχιστη. Οι Επιθεωρήσεις Εργασίας διεκπεραιώνουν ένα τυπικό γραφειοκρατικό έργο, μακριά από τα καθημερινά προβλήματα των εργαζομένων στους χώρους παραγωγής. Την ίδια ώρα, η επίσημη κρατική πολιτική και οι πρόσφατοι νόμοι, εδραιώνουν και προωθούν, όλο και περισσότερες "ελαστικές" μορφές απασχόλησης (βλ. δανεισμός εργαζομένων, διευθέτηση χρόνου εργασίας, μερική απασχόληση στο δημόσιο, προγράμματα "επιδοτούμενης" απασχόλησης τύπου stage, κ.λπ.), ενώ η ευελιξία είναι ήδη παρούσα σε πολλούς τόπους, κλάδους ή εργασιακούς χώρους.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Βαΐου Ντ., Λαμπριανίδης Α., Χατζημιχάλης Κ. και Χρονάκη Ζ. (1991) "Διάχυτη εκβιομηχάνιση στη Θεσ/νίκη", *Σύγχρονα Θέματα*, 45: 70-82.
- Γαβρόγλου Σ. (2004) "Ευελιξία και οργάνωση της εργασίας: μερική απασχόληση και δυναμισμός των επιχειρήσεων", *ΠΑΕΠ – ΟΑΕΔ, Κείμενα Εργασίας 17*.
- Γκιάλης Σ. (2003) "Άτυπη εργασία και σύγχρονη ελληνική πόλη" Πρακτικά Συνεδρίου: *Μετασχηματισμοί της ελληνικής πόλης*, Αθήνα ΕΜΠ Μάιος 2003.
- Γκιάλης Σ. (2004α) "Προς μια Γεωγραφία των άτυπων μορφών εργασίας στο σύγχρονο ελληνικό κοινωνικο-οικονομικό σχηματισμό". Πρακτικά Συνεδρίου Ελληνικής Γεωγραφικής Εταιρίας, Μυτιλήνη Παν. Αιγαίου, Οκτώβριος 2004.
- Γκιάλης Σ. (2004β) "Περίληψη Διατριβής: Χωρικά και κλαδικά χαρακτηριστικά της άτυπης εργασίας: εργασιακή και παραγωγική ευελιξία στη βιομηχανία της Θεσσαλονίκης", *Τόπος: Επιθεώρηση Αστικών και Περιφερειακών Μελετών*, 22-23, 219-225.
- Γκιάλης Σ. (2004γ) "Διάχυτη εκβιομηχάνιση και άτυπες/παράνομες δραστηριότητες στον

- αστικό ιστό: ιστορικές καταβολές και σύγχρονες τάσεις", Ημερίδα ΤΕΕ: *Παράνομες μεταποιητικές δραστηριότητες στον αστικό ιστό*, Νοέμβριος 2004, Αθήνα.
- Γκιάλης Σ. (2004δ) "Γεωγραφία της εργασίας και της αναδιάρθρωσης σε μια εκκολαπτόμενη βαλκανική μητρόπολη: η περίπτωση της Θεσσαλονίκης και της βιομηχανίας της", Συνέδριο Ελληνικής Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης, Μάιος 2005, ΠΑΣΠΕ, Αθήνα.
- Γκιάλης Σ. (2005) "Μελέτη των ελαστικών/άτυπων μορφών απασχόλησης στην περιοχή Θεσσαλονίκης: πρώτα βήματα προς τη συγκρότηση ενός Γεωγραφικού Παρατηρητηρίου Εργασιακών Σχέσεων", Μακεδονικό Ινστιτούτο Εργασίας/Ε.Κ.Θ., Θεσσαλονίκη.
- Δεδουσόπουλος Α. (2002) *Η κρίση στην αγορά εργασίας: οι αναδιρθρώσεις της παραγωγής*, Αθήνα: Τυπωθήτω.
- ΕΠΑ (2000) *Διαρθρωτική εικόνα και εξελίξεις στην αγορά εργασίας*, Αθήνα: ΕΠΑ.
- ΕΣΥΕ (2004) "Τριμηνιαίες Έρευνες Εργατικού Δυναμικού", Αθήνα: ΕΣΥΕ.
- Καραμεσίνη Μ. (1999) "Άτυπη απασχόληση και ο ρόλος του κράτους στην ελληνική αγορά εργασίας", *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, Γ: 3-20.
- Καραντίνος Δ., Κετσετζοπούλου Μ. και Μουρίκη (1997) *Ενέλικτη απασχόληση και ελαστικοποίηση του χρόνου εργασίας: τάσεις, εξελίξεις, προοπτικές*, Αθήνα: ΕΙΕ.
- Καρνάβου Ε. και Γκιάλης Σ. (2002) "Πρόσφατες εξελίξεις στην άτυπη εργασία, μια έρευνα στις Επιθεωρήσεις Εργασίας της Θεσσαλονίκης", *Επιθεώρηση Εργασιακών Σχέσεων*, 26: 97-109.
- Κουζής Γ. (2002) "Απασχόληση και εργασιακές σχέσεις στην Ελλάδα: Πραγματικότητα-Τάσεις- Προοπτικές, αποτελέσματα πανελλαδικής έρευνας", *Τετράδια του ΙΝΕ*, Ειδικό τεύχος 10/02.
- Λαμπριανίδης Λ. (1996) "Υπεργολαβικές σχέσεις και διάρθρωση του αστικού και περιφερειακού χώρου: η περίπτωση της Θεσσαλονίκης", Πρακτικά Συνεδρίου: *Οι μικρομεσαίες μεταποιητικές επιχειρήσεις στον ιστό της πόλης*, Αθήνα ΕΜΠ Οκτώβριος 1996.
- Λεοντάρης Μ. (2004) *Εργατικό Δίκαιο*, Αθήνα: Παμισός.
- Λεοντίδου Λ. (1986) "Αναζητώντας τη χαμένη εργασία: η κοινωνιολογία των πόλεων στη μεταπολεμική Ελλάδα", *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 60: 72-93.
- Λιοδάκης Γ., επιμ. (1992) *Κοινωνία, τεχνολογία και αναδιάρθρωση της παραγωγής*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήσης.
- Λυμπεράκη Α. (1991) *Η πρόκληση της ανάπτυξης σε μικρή κλίμακα*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήσης.
- Λυμπεράκη Α. και Δενδρινός Γ. (2004) *Ενέλικτη εργασία: νέες μορφές και ποιότητα*

απασχόλησης, Αθήνα: Εκδόσεις Κέρκυρα.

Μηλιός Γ. και Ιωακείμογλου Η. (1990) *Η διεθνοποίηση του ελληνικού καπιταλισμού και το ισοζύγιο πληρωμών*, Αθήνα: Εξάντας.

Π.Α.Ε.Π. (2003) "Ευελιξία και οργάνωση της εργασίας: εμπειρικά στοιχεία από την Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση", *Κείμενα Εργασίας 9*

Π.Α.Ε.Π. (2004α) "Η μερική απασχόληση στην Ελλάδα την περίοδο 1996-2002", *Κείμενα Εργασίας 15*

Π.Α.Ε.Π. (2004β) *Επετηρίδα αγοράς εργασίας: περιφέρειες και νομοί*, Αθήνα: Π.Α.Ε.Π.

Πελαγίδης Θ. (1997) *Η διεθνοποίηση της Ελληνικής Βιομηχανίας: ευελιξία και αναδιάρθρωση*, Αθήνα: Εξάντας.

Πετράκη Γ. (1996) *Κοινωνικοί συσχετισμοί και εργοδοτικές πολιτικές διαχείρισης και ελέγχου της εργασίας (1950-93)*, Αθήνα: ΙΝΕ/ΓΣΕΕ.

Φραγκάκης Ν. επιμ. (1994) *Εργαζόμενοι στην Ελλάδα και Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήσης.

Χατζημιχάλης Κ. και Βαΐου Ντ. (1997) *Με τη ραπτομηχανή στην κουζίνα και τους Πολωνούς στους αγρούς: Πόλεις, περιφέρειες και άτυπη εργασία*, Αθήνα: Εξάντας.

Ξενόγλωσση

Amin A. (επ.) (1994) *Post Fordism: a reader*, London: Blackwell.

Atkinson J. and Meager N. (1986) *Changing working patterns: How companies achieve flexibility to meet new needs*, London: Nedo.

Barthelemy P., Mingione E., Pahl R. (1990) "Underground economy and Irregular forms of employment (travail au noir)", Brussels: Commission of the EC, DG V.

Benton L. (1990) *Invisible Factories: the informal economy and industrial development in Spain*, New York: State University of N.Y. Press.

Bosch G. (1999) "Working time: tendencies and emerging issues", *International Labour Review*, 138(2): 131-149.

Bronstein A. (1991) "Temporary work in Western Europe: threat or complement to permanent employment?", *International Labour Review*, 130(3): 91-302.

Castells M. (1996) *The rise of the network Society*, London: Blackwell.

Castree N., Coe M.N., Ward K. and Samers M. (2004) *Spaces of work: Global capitalism and the geographies of labour*, London: Sage.

De Grip A. (1997) "Atypical employment in the E.U.", *International Labour Review*, 136(1): 49-71.

EC (1997) "Partnership for a new organization of work", *Green paper*, Brussels: Commission of the EC, COM(97), 128 final.

EFILWC (1998) *Full or part-time work: realities and possibilities*, Ireland: European

- Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions (EFILWC).
- Fagan C. and Ward K. (2003) "Regulatory Convergence? Nonstandard work in the UK and the Netherlands", στο Houseman S. and Osawa M. (επ.), 53-87.
- Goudswaard A. and Nanteuil M. (2000) *Flexibility and Working Conditions: a European Bibliographical Review*, Ireland: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions (EFILWC).
- Hatziprokopiou P. (2004) "Balkan immigrants in the Greek city of Thessaloniki: local processes of incorporation in an international perspective", *European Urban and Regional Studies*, 11(4): 321-338.
- Harvey D. (1990) *The condition of post- modernity*, UK: Blackwell.
- Herod A. (2001) *Labor Geographies: workers and the landscapes of capitalism*, New York: Guilford Press.
- Houseman S. and Osawa M., (επ.) (2003) *Nonstandard work in developed economies: causes and consequences*, Kalamazoo, Mich.: W.E. Upjohn Institute for Employment Research.
- ILO (2002) *Women and men in the informal economy: a statistical picture*, Geneva: International Labour Organization.
- Jordan B., James S., Kay H., Redley M. (1992) *Trapped in Poverty*, London: Routledge.
- Kalleberg A. and Reynolds J. (2003) "Work attitudes and non-standard work in the USA, Japan και Europe", στο Houseman S. and Osawa M., (επ.), 423-76.
- Kesteloot C. (1999) "Informal spaces: the geography of informal economic activities in Brussels", *International Journal of Urban and Regional Research* 23(2): 56-70
- Leonard M. (1998) *Invisible work, invisible workers: the informal economy in Europe and the US*, USA: Macmillan.
- Leontidou L. (1990) *The Mediterranean City in transition: social change and urban development*, Cambridge, UK: Cambridge Univ. Press.
- Lobo F.M. (1990) *Irregular work in Spain, Underground Economy and Irregular forms of employment*, Brussels: Commission of the EC.
- Massey D. (1996) *Spatial divisions of labour: social structures and the geography of production*, London: Macmillan.
- Meulders D. and Plasman R. (1989/92) *Women in atypical employment*, Brussels: Commission of the EC, DG V/1426/89-fr.
- Morris L. (1995) *Social Divisions*, London: UCL Press.
- Murray F. (1987) "Flexible specialization in the third Italy", *Capital και Class*, 33: 84-102.
- OECD (1999) *International comparisons of part-time work*, Paris: OECD, 140-154.
- OECD (2004) *Economic Outlook, Part IV: "Labour market performance and the OECD*

- Jobs Strategy*", Paris: OECD.
- Oeij R.A.P. and Wiezer M.N. (2002) *New work organizations, working conditions and quality of work: towards the flexible firm?*, Ireland: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions (EFILWC).
- Peck J. (1996) *Work-Place: the social regulation of labor markets*, London: Guilford Press.
- Piore M. and Sabel C. (1984) *The second Industrial divide: possibilities for prosperity*, New York: Basic books.
- Pollert A., (επ.) (1991) *Farewell to flexibility?*, Blackwell, USA
- Portes A., Castells M., and Benton A.L., (επ.) (1995) *The informal economy: studies in advanced and less developed countries*, USA: J. Hopkins Univ. Press.
- Renooy P. (1990) "The Informal Economy", *Netherlands Geographical Studies*, 115.
- Romans F. and Hardarson S.O. (2005) "Labour Market Latest Trends", *Statistics in focus: population and social conditions*, 6/2005, EUROSTAT.
- Tilly C. (1996) *Half a job: Bad and good part-time jobs in a changing labour market*, Temple University Press, USA.
- Warren M.R. (1994) "Exploitation or co-operation? The political basis of regional variation in the Italian informal economy", *Politics and society* 22(1): 89-115.
- Williams C.C. and Windebank J. (1998) *Informal employment in advanced economies, implications for work and welfare*, UK: Routledge
- Williams C.C. (2004) *Cash-in-Hand Work: the underground sector and the hidden economy of favours*, UK: Macmillan.

Στέλιος Γκιάλης

Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμήμα Πολιτικών Μηχανικών, Πεδίον Άρεως, 38334 Βόλος,
e-mail: stgialis@uth.gr

